
Natya Shastra Chapter 32

नाट्यशास्त्रम् अध्याय ३२

Document Information

Text title : shrIbharatamunipraNItaM nATyashAstram adhyAya 32

File name : natya32.itx

Category : natyashastra

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Latest update : May 31, 2025

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

June 1, 2025

sanskritdocuments.org

नाट्यशास्त्रम् अध्याय ३२

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

ध्रुवासञ्ज्ञानि यानि स्युर्नारदप्रमुषैर्द्विजैः ।

गीताङ्गानि तु सर्वाणि विनियुक्तान्यनेकशः ॥ १ ॥

या ऋयः पाण्डिका गाथाः समरुपाङ्ग एव य ।

समरुपप्रमाणं हि तद्गुह्येत्यभिसञ्ज्ञिमम् ॥ २ ॥

अेव्यस्त्वङ्गान्यथोद्धृत्य नानाश्चन्दःकृतानि तु ।

ध्रुवात्वं यानि गच्छन्ति तानि वक्ष्याम्यहं पुनः ॥ ३ ॥

मुष्णं प्रतिमुष्णं यैव वैडायसकमेव तु ।

स्थितप्रवृत्ते वज्रं य सन्धिः संडरणं तथा ॥ ४ ॥

प्रस्तारो माषघातः स्यादुपर्वतनमेव य ।

उपघातः प्रवेणी य यतुरश्रं सुशीर्षिकम् ॥ ५ ॥

सम्पिष्टमन्ताडरणं माडाजनिकमेव य ।

ध्रुवाणामङ्गसञ्ज्ञानि पञ्चानामपि नित्यशः ॥ ६ ॥

अेकवस्तु ध्रुवा ज्ञेया द्विवस्तु परिगीतिका ।

त्रिवस्तु मद्रं कं ज्ञेयं यतुर्वस्तु यतुष्पदा ॥ ७ ॥

ध्रुवावर्णास्त्वलङ्कारा यतयः पाणयो लयाः ।

ध्रुवमन्योन्यसम्बद्धा यस्माद् तस्मात् ध्रुवाः स्मृताः ॥ ८ ॥

ध्रुवास्तु पञ्च विज्ञेया नानासंस्थानसंश्रयाः ।

अेतासां सम्प्रवक्ष्यामि समरुपाङ्गकारणम् ॥ ९ ॥

उपवृत्तं प्रवृत्तं य प्रावेशिक्यां प्रकीर्त्यते ।

वज्रं य शीर्षिकं यैव शीर्षिकायां विनिर्दिशेत् ॥ १० ॥

प्रस्तारो माषघातश्च माडाजनिकमेव य ।

પ્રવેણી હ્યુપપાતશ્ચ અહિતાયામથાપિ ચ ॥ ૧૧ ॥

મુખપ્રતિમુખોપેતા હ્યવકૃષ્ટા વિધીયતે ।

વૈહાયસાન્તાહરણે સ્થિતાયાં સમ્પ્રકીર્ત્યતે ॥ ૧૨ ॥

સંહારશ્ચતુરશ્ચ નકુટે ખગ્જકે તથા ।

સન્ધિઃ પ્રસ્વારસંયુક્તા અન્તરાયાં સ્મૃતા તથા ॥ ૧૩ ॥

યાન્યડ્ગાનિ કલાશ્ચૈવ ગીતકાન્તર્ગતાનિ તુ ।

તાનિ છન્દોગતૈર્વૃત્તૈર્વિભાવ્યન્તે ધ્રુવાસ્વથ ॥ ૧૪ ॥

ત્ર્! યશ્ચ ચતુરશ્ચ તાલઃ કાર્યો ધ્રુવાત્મકઃ ।

ષટ્કલોઽષ્ટકલશ્ચૈવ યસ્તુ પૂર્વ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વેષામેવ ગીતાનાં યાન્યડ્ગાનિ સ્મૃતાન્યથ ।

તેષાં વૃત્તવિધૌ કાર્યમેકકં વિવધોઽથવા ॥ ૧૬ ॥

એકકં તુ વિદાર્યેકો તે ચોભે વિવધઃ સ્મૃતઃ

ષટ્પરં ત્ર્! યવરં વાઽપિ વિદાર્યાં વૃત્તમિષ્યતે ।

પદવાર્ણસમાસિસ્તુ વિદારીત્યભિસંગ્હિતા ॥ ૧૭ ॥

એતેષાં ચાપિ વક્ષ્યામિ વિધિં પ્રકૃતિસમ્ભવમ્

જયેષ્ઠાનાં વૃત્તસંયુક્તં કુર્યાદાદૌ તથૈવ ચ ।

વિવધં ચૈવ મધ્યાનાં નીચાનામેકકં તથા ॥ ૧૮ ॥

ત્ર્! યશ્ચ વા ચતુરશ્ચ વા યોગં જ્ઞાત્વા પ્રયોગજમ્ ।

તેન પ્રમાણયોગેન ધ્રુવા કાર્યાઽવસાનિકી ॥ ૧૯ ॥

ગાયત્ર્! યાશ્ચાપિ શકવર્યાશ્ચાન્તરે વા વ્યવસ્થિતા ।

તેન પાદપ્રમાણેન ધ્રુવા કાર્યાઽવસાનિકી ॥ ૨૦ ॥

શકવર્યાશ્ચાતિ કૃત્યાશ્ચ ચેઽન્તરે ચાવસાનિકી ।

તેષાં માત્રાર્ધવિહિતા ધ્રુવા પાદમયા સ્મૃતા ॥ ૨૧ ॥

યતિચ્છન્દોવિધાનેન ગુરુલઘ્વક્ષરાન્વિતઃ ।

કાર્યો માત્રાપ્રમાણેન ધ્રુવાપાદોઽવસાનિકઃ ॥ ૨૨ ॥

મધ્યમોત્તમયોઃ કાર્યા ચતુરશ્રાવસાનિકી ।

મધ્યાધમાનાં કર્તવ્યા ત્ર્! યશ્ચ ચૈવાવસાનિકી ॥ ૨૩ ॥

અથ પૂર્ણપિદી યા તુ તસ્યા વૃત્તં પ્રવેશજમ્ ।

તત્રેષ્ટવૃત્તપ્રામાણ્યાદ્ધ્રુવા કાર્યા પ્રમાણતઃ ॥ ૨૪ ॥

ધ્રુવાસ્તુ પઞ્ચ વિજ્ઞેયા નાનાવૃત્તસમુદ્ભવાઃ ।

યથાસ્થાનરસોપેતા હ્યુત્તમાધમમધ્યમાઃ ॥ ૨૫ ॥

કનીયસીઝ્રા કાચિત્ સન્નિપાતઝ્રાડપરા ।

તથાડડકાશઝ્રા કાચિત્ત્રિવિધા તુ ધ્રુવા સ્મૃતા ॥ ૨૬ ॥

પ્રાવેશિકી તુ પ્રથમા દ્વિતીયાડક્ષેપિકી સ્મૃતા

પ્રાસાધિકી તૃતીયા ચ ચતુર્થી ચાન્તરા ધ્રુવા

નિષ્ક્રામિકી ચ વિજ્ઞેયા પઞ્ચમી વૃત્તકર્મણિ

આસામેવ પ્રવક્ષ્યામિ છન્દોવૃત્તસમન્વિતમ્

ગાન્ધર્વં ચન્ મયા પ્રોક્તં સ્વરતાલપદાત્મકમ્ ।

પદં તસ્ય ભવેદ્ધસ્તુ સ્વરતાલાનુભાવકમ્ ॥ ૨૭ ॥

યત્સ્યાદક્ષરસમ્બદ્ધં તત્સર્વં પદસંગિહિતમ્ ।

નિબદ્ધં ચાનિબદ્ધં ચ યેન તેન દ્વિધા સ્મૃતમ્ ॥ ૨૮ ॥

અતાલં ચ સતાલં ચ દ્વિપ્રકારં તદુચ્યતે ।

સતાલં ચ ધ્રુવાડર્થેષુ નિબદ્ધં સર્વસાધકમ્ ॥ ૨૯ ॥

યત્તુ બાક્કરણોપેતં સર્વાતોધાનુરઞ્જકમ્ ।

અતાલેન નિબદ્ધં ચ પદતાલં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૩૦ ॥

નિયતાક્ષરસમ્બદ્ધં છન્દોયતિસમન્વિતમ્ ।

નિબદ્ધં તુ પદં જ્ઞેયં સતાલપતનાક્ષરમ્ ॥ ૩૧ ॥

અનિબદ્ધાક્ષરાણિ સ્યુર્યાન્ય જાતિકૃતાનિ તુ ।

આતોદકરણૈસ્તેષાં વિધાનમભિનિર્મિતમ્ ॥ ૩૨ ॥

અપદાન્યનિબદ્ધાનિ તાલેન રહિતાનિ તુ ।

આતોદેષુ નિયુક્તાનિ તાનિ તાનિ તુ રઞ્જયેત્ ॥ ૩૩ ॥

યાનિ ચૈવં નિબદ્ધાનિ છન્દોવૃત્તવિધાનતઃ ।

ધ્રુવારૂપાણિ પૂર્વાણિ તાનિ વક્ષ્યામિ તત્પતઃ ॥ ૩૪ ॥

અત્યુક્તં ચ પ્રતિષ્ઠે ચ મધ્યં ગાયત્રમેવ ચ ।

એતાઃ સ્થિતાવકૃષ્ટાસ્તુ ત્ર! યસ્યા જ્ઞેયાસ્તુ જાતયઃ ॥ ૩૫ ॥

ઉષ્ણિગનુષ્ટુબ્બૃહતી પડ્કિત્તિશ્ચેતીહ જાતયઃ ।

એતાઃ પ્રાસાદિકીનાં તુ ત્ર! યન્ના જ્ઞેયા યથાક્રમમ્ ॥ ૩૬ ॥

અનુષ્ટુબ્બૃહતી ચૈવ જગત્યથ વિલમ્બિતા
ધ્રુતા ય ચપલા ચૈવમુદ્રતા કૃતિરેવ ચ ।
ધ્રુવાણાં જાતથો હ્યેતાઃ પ્રયોગેષુ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૩૭ ॥

પ્રાવેશિકીનાં જાતીનામુદ્રતાનાં નિબોધત
પદ્ધિસ્ત્રિષ્ટુપ્સજગતી તથાડતિજગતી પુનઃ ।
શકવરી ચેતિ નિર્દિષ્ટા ઉદ્ધતાનાં તુ જાતયઃ ॥ ૩૮ ॥

સર્વાસામેવ જાતીનાં ત્રિવિધં વૃત્તમુચ્યતે ।
ગુરુપ્રાયં લઘુપ્રાયં ગુરુલઘ્વક્ષરં તથા ॥ ૩૯ ॥

ગુરુપ્રાયાડવકૃષ્ટા સ્યાલ્લઘુપ્રાયા દ્રુતા તથા ।
ગુરુલઘ્વક્ષરપ્રાયાઃ શેષાઃ કાર્યા ધ્રુવાસ્તથા ॥ ૪૦ ॥

વૃત્તાન્યોજકૃતાનિ સ્યુર્દુષ્પે યાનિ ભવન્તિ હિ ।
તાનિ દ્રુતાસુ યોજ્યાનિ લઘુયુગ્મકૃતાનિ તુ ॥ ૪૧ ॥

યાનિ ચાલ્પાક્ષરાણિ સ્યુરલ્પચ્છન્દઃકૃતાનિ તુ ।
તાનિ સ્થિતાવકૃષ્ટાસુ કાર્યા હ્યાક્ષેપિકીષુ ચ ॥ ૪૨ ॥

ગુર્વાદિસ્તુ ગુરુઃ કાર્યો લઘ્વાદિશ્ચ લઘુસ્તથા
યે ત્વોજચ્છન્દસાં યુક્તા જ્ઞેયા તે ક્ષેપિકી તથા
યાન્યોજયુગ્મચ્છન્દાંસિ જ્ઞેયાન્યાક્ષેપિકી તથા ।
લઘુયુગ્મકૃતા યાડસ્યા સ્થિતા સાડસક્ષેપિકી ભવેત્ ॥ ૪૩ ॥

વિષમાંશાક્ષરાણિ સ્યુઃ પદૈરર્થવશાનુગાઃ ।
શમ્યાતાલેન તા યોજ્યા વર્ણનાકર્ષિતેન તુ ॥ ૪૪ ॥

જાતીનાં ત્વથ સર્વાસાં છન્દોડવૃત્તનિર્દર્શનમ્ ।
સ્થાનપ્રમાણસઙ્ગાભિર્ગદતો મે નિબોધત ॥ ૪૫ ॥

ગુરુર્ગાથાંશકો યત્સ્યાત્સર્વપાદેષુ દૃશ્યતે ।
શ્રીરિતિ ખ્યાતનામા સા કીર્તિતા પ્રથમા ધ્રુવા ॥ ૪૬ ॥

યથા ।
દેવં શર્વમીશં વન્દે ॥ ૪૮ ॥

મધ્યલઘુનાથ વિદ્યુત્પાદે પાદે સમં વિભક્તેન ।

આદિલઘુના ધૃતિઃ સ્થાદ્રણેન યોજયા હિ માત્રેણ ॥ ૪૯ ॥

યથા ।

શકુરઃ શૂલધૃત્ પાતુ માં લોકકૃત્ ॥ ૫૦ ॥

લઘુઃ સ્થાત્ પદાદૌ ત્રિકે યા ધૃતિઃ સા ॥ ૫૧ ॥

યથા ।

ઉમેશઃ સુરેન્દ્ર સ્તવાયુઃ કરોતુ ॥ ૫૨ ॥

લઘુનિ ગુરુ વા કથિતા રજની ॥ ૫૩ ॥

યથા ।

વિરહે મદનઃ અધિકં દહતિ ॥ ૫૪ ॥

એતા નૃત્તે ચ ગીતે ચ જ્ઞેયા વૈ ગીતજાતયઃ ।

પ્રતિષ્ઠાસુપ્રતિષ્ઠાભ્યાં ભૂયો વક્ષ્યામિ લક્ષણમ્ ॥ ૫૫ ॥

દ્વિતીયં લઘુ સર્વત્ર ચતુર્ણાં યત્ર દૃશ્યતે ।

સા પ્રતિષ્ઠા બુધૈર્જ્ઞેયા સુપ્રતિષ્ઠા દ્રયેન તુ ॥ ૫૬ ॥

પ્રતિષ્ઠા યથા ।

સોસાન્તો અડ્ગઆઠં વાદિ વાદો પુષ્કવાહી ॥ ૫૭ ॥

સુપ્રતિષ્ઠા યથા ।

એદિસુએ ઊસૈઆ અજજૈ માં હંસવહૂ ॥ ૫૮ ॥

લઘુની પ્રાગ્ ગુરુણી દ્વે યદિ પાદે ભ્રમરી સા ॥ ૫૯ ॥

યથા ।

વનસાણે અદિમત્તો વણહત્થી પરિખિણણો ॥ ૬૦ ॥

પ્રથમં ચ તૃતીયં ચ યસ્યાઃ સ્યાચ્ચતુરક્ષરે ।

પાદે લઘ્વક્ષરે નિત્યં સા જયેત્યભિસંગ્ઠિતા ॥ ૬૧ ॥

યથા ।

હિમાહચ્ચે વણન્તરે આં ગઓ પવિણણઓ ॥ ૬૨ ॥

ચતુર્ણાં યત્ર પાદાનાં તૃતીયં ચ ભવેલ્લઘુ ।

વિજ્ઞેયા સુપ્રયોગજ્ઞૈર્વિજયા નામ નાપ્રતઃ ॥ ૬૩ ॥

યથા ।

મારુલ્લવો નજજન્તઓ મેહાગમે સમ્બદ્ધઓ ॥ ૬૪ ॥

પાદે પાદે તુ સ્યાત્ સર્વેદીર્ઘૈર્વૃત્તેડસ્મિન્ દૃષ્ટા વિદ્યુદ્ભાન્તા ॥ ૬૫ ॥

મેહા ગજજન્તા લોઅં છાદન્તો તોયં મુગ્ધજન્તા સમ્પત્તા મેહા ॥ ૬૬ ॥

આથપ્રે દ્વે યત્ર તુ હ્રસ્વે ના ખલુ નામ્ના ભૂતલતન્વી ॥ ૬૭ ॥

યથા ।

મેહણિરુદ્ધં પેઙ્ગિઅ ચન્દ્રં સોઐ તારા અંસુકિલિણા ॥ ૬૮ ॥

યદિ ચ ગુરુઃ પદનિધને ભવતિ હિ સા કમલમુખી ॥ ૬૯ ॥

યથા ।

પવનહદો સલિલઘણો ભમૈ ણહે ઉવદ્ધમસો ॥ ૭૦ ॥

પ્રથમં ચ તૃતીયં ચ ત્વન્તં ચૈવ યદા ગુરુ ।

દૃશ્યતે પ્રતિપાદં તુ સા જ્ઞેયા વાગુરા યથા ॥ ૭૧ ॥

મેહણિરુદ્ધઓ ણટ્ટજોહ્નઓ ણિચ્ચણિપ્પહો એસ ચન્દઓ ॥ ૭૨ ॥

દ્વિતીયં નૈધનં યત્ર દીર્ઘાણિ સર્વતઃ ।

સુપ્રતિષ્ઠાકૃતે પાદે શિખા જ્ઞેયા તુ સા યથા ॥ ૭૩ ॥

વળાહએહિં પગજિજદેહિં ણહં સમન્તા પરુણા અંવ ॥ ૭૪ ॥

લઘુનિ ત્વાદૌ ચરણે યસ્યા ગદિતા નામ્ના ધનપડ્કિતિ સા ॥ ૭૫ ॥

યથા ।

તડિસડ્ખુદ્ધં સ્વસમ્બદ્ધં જલધારાહિં રુદદીવબ્ભમ્ ॥ ૭૬ ॥

એતાસ્તુ જાતયો જ્ઞેયા સુપ્રતિષ્ઠાપ્તવાસ્વથ ।

અત ઊર્ધ્વ પ્રવક્ષ્યામિ ગાયત્રીપરિકલ્પનમ્ ॥ ૭૭ ॥

આથૈ પુનરન્ત્યે પાદે ગુરુણી ચેત્ ।

જ્ઞેયા તનુમધ્યા ગાયત્રસમુત્થા ॥ ૭૮ ॥

યથા ।

વજ્જાહાકૂટો ધાઉજ્ઞઝરસોત્તો એસો ગિરિરઓ ભૂમિવિપતદીવ ॥ ૭૯ ॥

આથં ચતુર્થમન્ત્યં ચ ગુરુણ્યેતાનિ યસ્ય તુ ।

ગાયત્ર! યધિકૃતે પાદે જ્ઞેયા સા માલિની યથા ॥ ૮૦ ॥

દીસદિ પુણ્ણઓ પુજ્જદિસામુહે ।

જોહા સમાગઓ પુણિમચન્દઓ ॥ ૮૧ ॥

ગુરુયુગમન્તે યદિ પરમસ્થા ઇહ કથિતા સા મકરકશીર્ષા ॥ ૮૨ ॥

यथा ।

૪૭ સિસિરમ્મિ મદજણણમ્મિ પમદવાણમ્મિ વિલસદિ વાદો ॥ ૮૩ ॥

લઘુની ચતુર્થ ચરણે તુ યસ્યાઃ ।

ભવતીહ સા વૈ વિમલા તુ નામ્ના ॥ ૮૪ ॥

કમલાઅરેસું ભમરોણદેસું સમ સુદ્ધવત્તી વિહઆણવમત્તી ॥ ૮૫ ॥

यस्याःस्युश्चरणे त्रीण्यादौ निधनम् ।

દીર્ઘાણીહ તુ સા વીચી નામ ॥ ૮૬ ॥

यथा ।

ગજજન્તો જલદા ઇચ્છન્તે સિહિણો ગાયન્તે ભમરા રમ્મે પાડસચે ॥ ૮૭ ॥

त्रिलघुरादितो यदि य पञ्चमं भवति पादतः प्रकथिता गिरा ॥ ८८ ॥

यथा ।

જલદનાદાં સુણિઅ કુઞ્જરોણદદિ કાણણે વડિગઆઉરો ॥ ૮૯ ॥

આદ્યે ચતુર્થકમન્ત્યે તથા ગુરુ ।

यस्यास्तु पादतो ज्ञेया हि सा जला ॥ ८० ॥

यथा

એસા હિ વાઉણા વિઝિખિત્તમુત્તાં ।

દટ્ઠાણ પાદવં હંસી પરુણિણા ॥ ૯૧ ॥

ત્રીણ્યાદૌ યદિ સ્પુરન્તે દ્વે ચ દીર્ઘે ।

જોયા સા વિધિજૈનામ્ના દ્વે સુનન્દા ॥ ૯૨ ॥

यथा

એદે ગજજમાણા અબ્બમં છાદયન્તા ।

ભીમા કાળમેહા ઉવ્વેદં જણન્તિ ॥ ૯૩ ॥

આદ્યં ચતુર્થે ચ ત્વન્ત્યમુપાન્ત્યં ચ ।

यत्र गुरुणि स्युः सुखविता ज्ञेया ॥ ८४ ॥

યથા

સાહ સુસબ્ભાવં કિંસિ પિહ કુહ્દા ।

મા ચિરસમ્બલ્લં પેચ્છસિ સબ્ભાવમ્ ॥ ૯૫ ॥

લઘુની ગુરુ ચ દ્વિગુણં યદિ ચેચ્ચરણે ચરણે કથિતા નલિની ॥ ૯૬ ॥

યથા ।

પવણાહતકા તરુણા તરઓ કુસુમાગમએ વિઅસન્તિ વિઅ ॥ ૯૭ ॥

ત્રીણ્યાદૌ તુ યદિ ચાન્ત્યં ચાડપિ ગુરુ

નામ્ના વૈ કથિતા પડ્ઝિત્તિઃ સા તુ યથા

યથા

એષા હંસવહૂ વિહ્દા કાણાણદો કાન્તં સડ્ગહુવા ગન્તું ઉત્સહિઆ

સ્યાદ્ દ્વિતીયં હ્રસ્વં સર્વમન્ત્યં દીર્ઘમ્ ।

યત્ર પાદે પાદે નીલતોયા વૈ સા ॥ ૯૮ ॥

યથા

મેહવુન્દ વાદો વિક્ષિમ્પરન્તો વાદિ ।

દૂસહો આવાદિ પાદવાણં લાસો ॥ ૯૯ ॥

ગાયત્રી! યા જાતયો હ્યેતા વિજ્ઞેયાઃ સમવૃત્તજાઃ ।

અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ ઉષ્ણિગજાતિવિકલ્પનમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

ગુરુ નિધનગતં યદિ ભવતિ સદા ।

ભવતિ હિ ચપલા દ્રુતગતિરપિ સા ॥ ૧૦૧ ॥

યથા

સુરુચિરનયણં તવ વાણમિદમ્ ।

રમણિ રતિકરં મમ મદજણાણમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

તૃતીયં પચ્ચમં ચૈવ ગુરુર્યત્ર તુ નૈધનમ્ ।

સદા તૂષ્ણિઙ્કુતે પાદે તન્વી સા નામતો યથા ॥ ૧૦૩ ॥

યથા

પિઅવાદિવાદઓ સુવસન્ત કાળએ ।

પિઅકામુઓ વિઅ મદણં જણેતઓ ॥ ૧૦૪ ॥

ગુરુણા લઘુના ચૈવ સમં નીતા તુ યા ધ્રુવા ।

છન્દસ્યુષ્ણિહિ વૃત્તઙ્ગૈર્વિજ્ઞેયા કામિની યથા ॥ ૧૦૫ ॥

આધમન્તપગ્ધમે સ્યાતૃતીયમેવ ચ ।
પાદતો ગુરુણિ વૈ યસ્ય સા શિખા તુ વા ॥ ૧૦૬ ॥

ઇત્યેકે પઠન્તિ
પેક્ષિભાણ આઅદં માહવં ચ ઇટ્ટઓ ।
પાદવં વાણોળળઓ વાદિ વામવાદઓ ॥ ૧૦૭ ॥

આઘૈ પુનરન્ત્યે ચ યસ્યા ગુરુણી પાદે ।
જ્ઞેયા ભ્રમરમાલા નામ્ના પ્રકથિતા સા ॥ ૧૦૮ ॥

યથા
હંસાગમનધીરં કાસં સુઅવિચિત્રમ્ ।
એવં સરદિકાલે રમ્મં સરસિ તોયમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

આધયતુર્થગતે અન્ત્યતમં ચ ગુરુ ।
યત્ર સદા ચરણે સા ખલુ ભોગવતી ॥ ૧૧૦ ॥

યથા
ચક્કસનામવહૂ કાન્તસહાઇ ણિઆ ।
ણિમ્મળ અમ્મિ જળે હિણ્ડદિ સડ્ગદિઆ ॥ ૧૧૧ ॥

આઘૈ યદિ ગુરુણી અન્ત્યં નિધનગતમ્ ।
જ્ઞેયા મધુકરિકા ઉષ્ણિહયભિકથિતા ॥ ૧૧૨ ॥

એસા પિઆ લદા રમ્મા ભમરજયા ।
કાલે મદજણણે જાદા કુસુમવદી ॥ ૧૧૩ ॥

અન્ત્યં ચ નિધનં ચ ગુરુણિ સ્યુઃ ।
સુભદ્રા નામતો યથા ॥ ૧૧૪ ॥

વાણમ્મિ સુખ્ખરુખ્ખે પણાટ્ટપતોયે ।
કરેણુઆ વિહણો ઉવેઇ મત્તહત્થી ॥ ૧૧૫ ॥

યદિ તુ ભવન્ત્યેવં યદિ યદિ દીર્ઘાણિ ।
ત્રિગુરુરિહ પ્રોક્તા ભવતિ તુ મત્તેયમ્ ॥ ૧૧૬ ॥

યથા
જલભરસમ્ભન્તો ખિદિધરમૂલમ્મિ ।

પિઅજુવદીસત્તો પવિચરિદો હત્થી ॥ ૧૧૭ ॥

યદિ હિ ગુરુણ્યન્તે ચરણવિધો ત્રીણિ

તત ઇહ વિજ્ઞેયા કુસુમવતી નામા

ઇતિ પાઠાન્તરમ્

દ્વિતીયં સતૃતીયં તથાથૈ ઇહ દીર્ઘમ્ ।

યદિ ત્રયં તુ પાદૈ ભવેત્સા તુ ચિત્રા ॥ ૧૧૮ ॥

યથા

મહામેહવિદાણં બલાકાકુલબદ્ધમ્ ।

મહાભીમણિણાદં પદિણં ગગણમ્મિ ॥ ૧૧૯ ॥

યદિ ચતુર્થમન્ત્યં ગુરુ તથૈવ ષષ્ઠમ્ ।

ભવતિ સા તુ નામ્ના નિગદિતા મનોજ્ઞા ॥ ૧૨૦ ॥

યથા

કુસુમગન્ધવાહી સલિલરેણુપુણ્ણો ।

રમણિ વાદિ વાદો મણિસિજં જણન્તો ॥ ૧૨૧ ॥

દ્વિતીયં ચ ચતુર્થં ચ અન્ત્યોપાન્ત્યે તથૈવ ચ ।

યત્ર પાદૈ તુ દીર્ઘાણિ ઉષ્ણિઙ્ સા તુ વિલમ્બિતા ॥ ૧૨૨ ॥

યથા

ગૈન્દતોઅખોઆ પટીપરિત્થહંસા ।

ભમન્તચક્કવાઆ નદી ગઆ સમુદ્ધમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રથમં યત્ર પાદૈ લઘુની પઞ્ચમં ચ ।

કથિતા સા તુ દીપ્તા સતતં ચેદમુષ્ણિઙ્ ॥ ૧૨૪ ॥

યથા

પવનો પુષ્કહારી ઐસીદો સમન્તા ।

સિસિરે વાદિ કાલે મમ સોઅં જણન્તો ॥ ૧૨૫ ॥

આદ્યમથ પઞ્ચમં દીર્ઘમથ નૈધનમ્ ।

યત્ર યદિ નામ ચેચ્યચ્યલગતિસ્તુ સા ॥ ૧૨૬ ॥

યથા

મેહમલમુત્યઓ નિમ્મલગહાઉલો ।

સોહદિ ણહડ્ગણે ણિમ્મલકરો સસી ॥ ૧૨૭ ॥

એતાસ્તુ જાતયો ફોયાઃ સ્થિતાઃ પ્રાસાદિકીષ્વથ ।
અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ ત્વનુષ્ટુબ્લક્ષણં પૃથક્ ॥ ૧૨૮ ॥

લઘુની ગુરુલઘુની લઘુનિ ગુરુ ચ યદિ ।
ચરણે નિયતગતૌ કથિતા વિમલજલા ॥ ૧૨૯ ॥

યથા

વિક્ર્યામ્બુજહિસિરે ભમરાવલિમુહલે ।
બહુણિમ્મલસખિલે વિહગો સરદિભમૈ સરે ॥ ૧૩૦ ॥

પચ્ચમં નૈધનં ચૈવ પાદે સ્થાતાં તુ યત્ર વૈ ।
નિત્યમાનુષ્ટુભે દીર્ઘે વિજ્ઞેયા લલિતેતિ સા ॥ ૧૩૧ ॥

યથા

કુસુમસુઅન્ધિઅએ મણસિજદીવણએ ।
પ્રમદવણડગણએ વિલસદિ હંસવહ્ન ॥ ૧૩૨ ॥

યદિ ચ ખલુ ષષ્ઠકાલ્લઘુગણ ઇહાદિતઃ ।
પુનરપિ ચ સમમં લઘુ ભવતિ સા મહી ॥ ૧૩૩ ॥

યથા

બહુકુસુમમોહિએ કમલવણસણએ ।
સહારસહાઇણી પરિસરદિ હંસિઆ ॥ ૧૩૪ ॥

લઘુગણ ઇવ ષટ્કે યદિ ભવતિ મુખે તુ ।
ચરણગતિવિધૌ સા મધુકરસદૃશાખ્યા ॥ ૧૩૫ ॥

યથા

વિવિધવણવિચારી પમદવણસુઅન્ધી ।
કુસુમવણવિબોધી લસદિ સરદિ વાદો ॥ ૧૩૬ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમકં પુનરપિ ચાન્ત્યતમમ્ ।
ગુરુ ચરણે તુ ભવેદ્ભવતિ હિ સા નલિની ॥ ૧૩૭ ॥

યથા પુલિનતલડગણએ કમલિણિવાસણિઆ ।
પજબ હિ વાસગિહં પારદિ સારસિઆ ॥ ૧૩૮ ॥

પ્રાગ્ યદિ નિધનગતં સ્થાદથ ગુરુસ્ત તમ્ ।

યત્ર હિ ચરણવિઘૌ સા ખલુ ભવતિ નદી ॥ ૧૩૯ ॥

યથા

હંસકુલસમ્મુદિદે સારસરુદમુહળે ।

મત્તમહુઅરગણે હિણ્ણતિ મહુઅરિઆ ॥ ૧૪૦ ॥

અનુષ્ટુબ્જાતયો હ્યેતાઃ પ્રાવેશિક્યઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

સ્ત્રીણામુત્તમમધ્યાનામવકૃષ્ટા નિબોધત ॥ ૧૪૧ ॥

આઘે ચતુર્થમપિ ચાન્ત્યે દીર્ઘાણિ યત્ર ચરણે ।

પ્રાવેશિકી તુ બૃહતી સા નામ્ના તથૈવ રુચિરાખ્યા ॥ ૧૪૨ ॥

યથા

રાહુપરાઅહસોહં ચન્દંણહિણ્ણ સમિહિણ્ણ ।

તારાગણે વિહસોહો તેજસ્સુએહિ રુદદિવ્ય ॥ ૧૪૩ ॥

યદિ પચ્ચમં હિ સતૃતીયં ગુરુણી પદાન્તરચિતે દ્વે ।

પ્રમિતેતિ સા ભવતિ નામ્ના હ્યવકૃષ્ટજાતિરિહ પડ્ઙિત્તિઃ ॥ ૧૪૪ ॥

યથા

ઘણગબ્મગેહપરિખિત્તો અરુણપ્પહાપિહિસોહા ।

ગાણ્ણગ્ગણેહપિહિદરસ્સિણ વિભાદિ જોહ્મરહિ ઇન્દુ ॥ ૧૪૫ ॥

યદિ ખલુ ષષ્ઠમથાન્ત્યે ભવતો ગુરુણી ચરણયોગે ।

સ્થિતિલયકૃતા નુ જગતીયં ભુવિ નિગદિતા વિગતશોકા ॥ ૧૪૬ ॥

યથા

જલહરવિહાણપિહિઅડ્ગો રવિકિરણજાલહસોહો ।

ગહમુહવિણિગ્ગાવિવણ્ણો અસુ વિસદિ અત્થગિરિમિન્દુ ॥ ૧૪૭ ॥

આઘે ચતુર્થમપિ ચાષ્ઠમમક્ષરં ચૈકાદશં યદિ ભતેતુ ગુરુ ।

સા ત્રૈષ્ટુભે ભવતિ પાદવિઘૌ વિશ્વોકજાતિરવકૃષ્ટગતા ॥ ૧૪૮ ॥

મેહત્થિઓ રવિકરાભિહદો તારાગણેહિ વિધુરે ગમિદો ।

અત્યં ઉવેદિ અરણાભિહદો ચન્દોણહિમ્મિ રાણીસહિઓ ॥ ૧૪૯ ॥

આઘે ચતુર્થે દશમં નૈઘનં હ્યષ્ઠમં તથા ।

યત્ર દીર્ઘાણિ પાદે સ્યુસ્તદ્વૃત્તં લલિતં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

યથા

એસો પમત્તગાદૂમિદાણાણો દીણો પકુળ્લવનવાદવચાળિદી
વાસાભિવદ્ધયળાણો ગઆણુગો રમ્મં વણં ગાવરો ।
પલાયદિ ॥ ૧૫૧ ॥

યદિ પચ્ચમં હિ સતૃતીયનૈધનં નવમં દ્વિતીયમપિ તસ્ય તાદૃશમ્
ચરણે ગુરુણિ યદિ સાતિપૂર્વિકા જગતી બુધૈર્નિગદિતા સા મતા મનોવતી
યથા

ઘણાસન્તદાયદબિદાણમમ્વરં અવલિભ્વિઊ રમણીમુહે સસી
ગહગાહસકુઈદમન્જોઠ્ઠઓ ણ વિરાજદે સવદિ કિં પધાવિઞ્ઞી
એતાસ્તુ જાતયો જ્ઞેયાઃ સ્થિતાનાં હિ પ્રયોગજાઃ ।
આક્ષેપિક્યવકૃષ્ટાનાં સમ્પ્રવક્ષ્યામિ લક્ષણમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

સુપ્રતિષ્ઠાદિકં છન્દસ્ત્વવકૃષ્ટાસુ યોજયેત્ ।
વૃત્તાન્યન્યાનિ યાનિ સ્યુર્દેવસ્તુત્યાશ્રયાણિ તુ ॥ ૧૫૩ ॥

અક્ષરાણાં નિવેશં તુ યતયઃ પાણયસ્તથા ।
અવકૃષ્ટાસ્તુ યસ્યાઃ સ્યુરવકૃષ્ટા ભવેત્તુ સા ॥ ૧૫૪ ॥

સ્થાયિવર્ણા સ્થિતલયા કલાન્તરકૃતાક્ષરા ।
સમપાણિયતિશ્ચૈવ હ્યવકૃષ્ટા વિધીયતે ॥ ૧૫૫ ॥

અવકૃષ્ટધ્રુવાણાં હિ કલાન્તરકલાસુ ચ ।
અક્ષરાણાં નિવેશસ્તુ વૃત્તજાત્યાં વિધીયતે ॥ ૧૫૬ ॥

અલ્પવર્ણાન્તરા ચૈવ હ્યવકૃષ્ટા વિધીયતે ।
પ્રાવેશિક્યાસ્તુ સંક્લેપઃ કરણાનાં પરિગ્રહાત્ ॥ ૧૫૭ ॥

એવં જ્ઞેયોડવકૃષ્ટાનાં જાતીનાં વૃત્તસમ્ભવઃ ।
અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ દ્રુતાનામપિ લક્ષણમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

મુખે તુ દોષકં કૃત્વા શેષં હ્રસ્વૈસ્તુ યોજયેત્ ।
યુગ્મમોજં વિમિશ્રં ચ તથૈવ લઘુસન્ધયઃ ॥ ૧૫૯ ॥

જગત્યાદિર્ભવેત્ સા તુ તથાડતિઘૃતિનૈધના ।
તથાભૂતા ચ ચ્છન્દોભિર્નાનાવૃત્તસમુદ્ભવા ॥ ૧૬૦ ॥

અષ્ટાવાદો યસ્યાઃ સાન્ત્યં સ્યાન્નવમં
દીર્ઘાણિ સ્થાપ્યે શિષ્ટૈ ચ દ્વે લઘુની
વૃત્તં હ્યેતજ્જ્ઞેયં તજ્જ્ઞૈર્વૃત્તવિધૌ ।

ગીતે હ્યેવ નિત્યં વિક્રાન્તા જગતી ॥ ૧૬૧ ॥

યથા

એસો મેહો નાણદન્તો ધૂમણિહો
વિજ્જુજ્જુત્તો ધારાએહિ ભૂમિદલમ્
જાવાબદ્ધો ભીમુવ્વિગ્ગો હત્થિણિહો ।
વિણ્ણાકઆવિજ્ઞો પીણાઅન્તો ણાદિગઓ ॥ ૧૬૨ ॥

અષ્ટાવાદૌ દીર્ઘાણિ સ્યુસ્ત્વતિજગતી ।
અન્ત્યં દીર્ઘં સા વિજ્ઞેયા મદનવતી ॥ ૧૬૩ ॥

યથા

એસો મેહો ણાણદન્તો સબૈણિહો ।
સદારન્તો વિજ્જુજ્જોઆ ભમદિ દુદમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

પગ્ગ્ય ત્વાદૈ યત્ર હિ ગુર્વષ્ઠમનવમમ્
અન્ત્યં દીર્ઘં સા ખલુ નામ્મા વિમલગતિઃ

યથા

એસો અંસં અંસુસહસ્સો પવણાસખો
જાળાળોળો ધૂમસમિદ્ધો ભમદિ વણે ॥

આધ્યતુર્યે પગ્ગ્યમષષ્ઠે નવદશમે
પાદવિભક્તૌ યત્ર તુ દીર્ઘં નિધનકૃતે ।
તત્ર તુ બોધ્યા પગ્ગ્યદશાખ્યે ભુવિ હિ સદા ।
ભૂતલતન્વી વૃત્તવિધાનેત્યભિવિહિતા ॥ ૧૬૫ ॥

યથા

પાદપસાણં કમ્પ પ્રમાણો પટુણિણદો
સેલતડેસું પઙ્ગમમાણો વિસમવદિ
રેણુસમૂહં ઉદ્ધામાણો રુણકવિલો ।
વાઅદિ વાદો ચાણપવાહી ગગણવલે ॥ ૧૬૬ ॥

આધ્યતુર્યકસમમમન્ત્યં દશમપરે ।
યક્ષ ગુરુણ્યથ સા સુકુમારેત્યભિગદિતા ॥ ૧૬૭ ॥

યથા

મેહસમૂહણિબદ્ધવિદાણં જલમતિદમ્ ।

સૌંદર્ય ઇન્દ્રિયજીવનમજ્જા ગગણદલમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમમષ્ટમનન્યં દશમપરે ।

ચરણગતાનિ ગુરુણિ તુ માલા ભવતિ તદા ॥ ૧૬૯ ॥

યથા

અસણિરવાહદપાદવકૂડો ધરણિધરો

પગલિઅકન્દરનિજ્ઞરસાનુરવો મુહુલો

વિવહવિહંગમસેવિઅકુઞ્જો જહજલદો ।

પરહુઅચમ્માગીઅસણાહો હસદિ વિઅ ॥ ૧૭૦ ॥

તૃતીયં ચ ચતુર્થં ચ સપ્તમં ચાષ્ટમં તથા ।

નવમં દ્વાદશં ચૈવ નૈધનં સત્રયોદશમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

યત્ર દીર્ઘાણિ પાદે તુ ધ્રુ તિચ્છન્દઃસમાશ્રયે ।

સા જ્ઞેયા ગીતકવિધૌ ધ્રુવા સ્ખલિતવિક્રમા ॥ ૧૭૨ ॥

દિવસં સૂરસણાહં ખે વિઅ ચન્દો કુમુદવણે

ઉદિદો દીસદિ એસો દખ્ખેણિમ્માકિદિસાદિસી

ગહણે મેહવિમુખ્ખે સોમ્મસહાઓ રતિસુહગો ।

વહલં વિક્ખિરમાણૌ સારદો જોહ્ન પજતિ દુદમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

પચ્ચમં હ્યષ્ટમં ચત્ર ત્રયોદશમથાપિ ચ ।

ગુરુણ્યષ્ટાદશં ચૈવ દ્રુતા વૈ ચપલા તુ સા ॥ ૧૭૪ ॥

યથા

એવણવિધુણિદપહ્જુજકુસુમં સરસિ જળં

કમલિણિવત્તપસાહિદસુભહં કૃલિહણિહં

વલદતરન્તવિદાહિદકુસુમં ચલિતગદ-

ક્રમભિદવિહંગવિકમ્પિદમુહલં હસદિ વિઅ ॥ ૧૭૫ ॥

પાદે પચ્ચમમનન્યે ચ દીર્ઘ દ્વાદશમેવ ચ ।

ચદાઽતિધૃત્યાં સા જ્ઞેયા ચપલા મુખસંહિતા ॥ ૧૭૬ ॥

યથા

પિઅસહિ આઈઅગાણદલે ચપલતરમુહી ।

પવિચરદે મદસુરભિમુહી સુરવરયુવદી ॥ ૧૭૭ ॥

એતા હ્યષ્ટૌ પરિત્યાજ્યા ધ્રુવાણાં મૂલજાતયઃ ।

આભ્યૌ વિનિસ્સૃતાશ્ચાન્યા યુગ્મૌજા વિષમાઃ પરાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

એતાસ્તુ જાતયો જ્ઞેયા દ્રુતાનાં વૃત્તસંશ્રયાઃ ।

દેવાનાં પાર્થિવાનાં ચ હ્યૌપમ્યગુણસંશ્રયાઃ ॥ ૧૭૯ ॥

સમદશદ્વાદશકૈરેકાદશપચ્ચમાષ્ટમતૃતીયૈઃ ।

ગુરુભિર્યસ્યાઃ પાદઃ તા જ્ઞેયાડડક્ષિમિકા નામ ॥ ૧૮૦ ॥

ગુર્વાદિરથલધ્વાદિર્યુગ્મૌજાવથવેતરા ।

એતદ્દ્રુતગતા યા તુ વિજ્ઞેયા સા ધ્રુવા દ્રુતા ॥ ૧૮૧ ॥

આદૌ દ્વે ગુરુ નિધને ત્રીણિ ચસ્યાઃ પાદૈષ્વથ ચતુર્ગુણિચસ્યા સ્યુઃ

જ્ઞેયા વૃત્તે ખલુ બૃહતીસંસ્થા નામ્ના સા કથિતલતા ॥

યથા

એસો મેહો સિહરિનિહો નીલો ધારાપાતૈરતિભાગો ભૂમિમ્

આપૂરયન્ પટુતરસન્નાદો તોયાપૂર્ણો ગગનતલ આભાતિ ॥

આદૌ હ્યથ નિધને ત્રીણિ પાદૈઽથ યદિ ગુરુણિ સ્યુઃ ।

જ્ઞેયા ખલુ બૃહતી નિત્યં નામ્ના કનકલતાડડક્ષિમિકા ॥ ૧૮૨ ॥

યથા

એસો ગગણદળે મેહો

ભીમો ભાજણણો દિટ્ટો

ભૂમિં નવજલધારાહિં ।

સિચ્યન્તો ભુવનતલં જાદિ ॥ ૧૮૩ ॥

ભૂમિં નવજલધારાભિઃ સિચ્યન્ ભુવનતલં યાતિ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમમન્ત્યે ચરણવિઘૌ ચ ગુરુણિ ભવન્તિ તુ ।

સા શશિલેખા ભુવિ બહતી પ્રથિતા સા ॥ ૧૮૪ ॥

યથા

ગિરિવરધા ખુભિદમહણણવસહસ્સપણાદમ્ ।

પટુપવણેન વિઘૂદં ભમદિ બલાહાજૂહમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

યદિ તુ ખલુ ષષ્ઠમન્ત્યં ગુરુ ભવતિ પાદયોગે ।

ઇતિ વિગદિતાદિવૃત્તે સતતમવિચાલિતા સા ॥ ૧૮૬ ॥

યથા

શશિકિરણલમ્બહારા ઉડુગણકદાવદંસા ।
ગહગણકદડ્ગસોહા જુવદિ વિઅ ભાદિ રાઈ ॥ ૧૮૭ ॥

યદિ ખલુ ચરણવિધૌ લઘુવસુગણકમિદમ્ ।
ભવતિ હિ ખલુ બૃહતી મણિગુણનિકરકૃતા ॥ ૧૮૮ ॥

યથા

ઋદ્ધુ ગણકુસુમવદી ગહગણકિદતિળકા ।
રજનિ કરમભિમુખી ચ યદિ વિઅ અસુ હિસા ॥ ૧૮૯ ॥

ચત્વાર્યાદૌ ગુરુ નિધનં દ્રુસ્વાનિ સ્યુર્યદિ ચ તથા ।
નામ્ના જ્ઞેયા જગતિ હિ સા સિંહાકાન્તા ખલુ બૃહતી ॥ ૧૯૦ ॥

યથા

આકમ્પન્તો ગગનદળં વિક્રમેવન્તો ઘરણિદળમ્ ।
વિજજુજ્જોદા અવવિહવો એસો મેહી પવિચરિદો ॥ ૧૯૧ ॥

બૃહત્યા જાતયો હ્યેતા વિજ્ઞેયા વૈ પ્રવેશજાઃ ।
અત ઊર્ધ્વ પ્રવક્ષ્યામિ પડ્ક્તિજાતિવિકલ્પનમ્ ॥ ૧૯૨ ॥

આદ્યચતુર્થે પરનિધને યક્ષ ગુરુણિ પ્રતિચરણમ્ ।
ગીતવિધાને ભવતિ હિ સા પડ્ક્તિકૃતા વૈ સુરદયિતા ॥ ૧૯૩ ॥

યથા

પહ્લાસાણે વિમળજલે સારસસાડુધે સમાણુગદો ।
કુન્દણિકાસો સસિધવળો હંસજુવાણો પરિભમિદો ॥ ૧૯૪ ॥

દીર્ઘાણિ હ્યથ નિધનગતં ત્રીણિ સ્યુર્યદિ ચરણવિધૌ ।
સા જ્ઞેયા કુસુમસમુદિતા પડ્ક્તિશ્ચેદપિ ચ કુમુદિની ॥ ૧૯૫ ॥

યથા

વાજન્તો કુમુમસમુદિતો વાદન્તો કુસુમસુરહિણો ।
સોસન્તો પિઅરહિતજણં સમ્પન્તો અસુ ણવઝરદો ॥ ૧૯૬ ॥

સત્તમમાદ્યચતુર્થયુતં યત્ર હિ નૈધનમેવ ગુરુ ।
પાદવિધૌ યદિ પડ્ક્તિકૃતા સા કથિતા ખલુ દોષકવત્ ॥ ૧૯૭ ॥

યથા

એસ સમુણામચ્ચરકે મેહરવં સુણિઊણ ગચ્ચો ।

રોસવસેણ સમુજ્જગિદો હિણ્ણતિ કાણાણએ કુવિદો ॥ ૧૯૮ ॥

ત્રીણ્યાદૌ તુ ગુરુણિ યદા સ્યુઃ ષષ્ઠે ચાન્ત્યમુપાન્ત્યતમં ચ ।
સા જ્ઞેયા ખલુ પાદવિધાને પડ્ઙિતિઃ સા તુ કૃતોદ્ધૃતનામ્ના ॥ ૧૯૯ ॥

યથા

અબ્ભમં અમ્બુધરેહિ પિણ્ણદ્ધં વિજ્જુજ્જોઅખણન્તરદીવમ્ ।
વાદાઘણિણદકમ્પિદદન્તં ઉપ્પાદેદિવ હત્થિસમૂહમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

આદ્યતુર્થે નૈધનકે ન પચ્ચષષ્ઠે યત્ર તુ દીર્ઘે ।
વૃત્તસમુત્થા સઙ્ગથિતા સા પડ્ઙિતરથૈષા ગીતકબન્ધે ॥ ૨૦૧ ॥
યથા મેહસમૂહં પીણબળાકં વિજ્જૂપણિકં પેક્ખિમએસો ।
ઉદ્ધિતરોસો ભીમણિણાદો ધાવદિ હત્થી રુક્ખવણમ્મિ ॥ ૨૦૨ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમમન્ત્યં ચરણવિધાવપિ દીર્ઘં સ્થાત્ ।
ભવતિ તથાષ્ટમમન્ત્યે વિપુલભુજા ભુવિ સા જ્ઞેયા ॥ ૨૦૩ ॥

યથા

જલહરણાદસમુવ્વિગ્ગો પગણિતગણ્ણુમહાણાદો ।
વણગહણં કુવિદો હત્થી સરભસગવ્વિદકં યાતિ ॥ ૨૦૪ ॥

એતાસ્તુ જાતયઃ પ્રોક્તાઃ પડ્ઙક્ત્યામેવ સમાસતઃ ।
અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ ત્રિષ્ટુબ્જાતિવિકલ્પનમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

આદાવિહ યદિ ખલુ ગુરુણી નિત્યં નિધનમપિ ચ પરતઃ ।
વૃત્તે કવિભિરપિ નિગદિતા ત્રિષ્ટુભ્ ચપલગતિરિહ સદા ॥ ૨૦૬ ॥

યથા

એદે ખિદિઘરવરસદિસા ભીમા પડુપહસમરવા ।
મીળાસિદખગકિદરસણા મેહા ણહદળમભિપડિવા ॥ ૨૦૭ ॥

યદિ ખલુ મધ્યે ત્વથ ગુરુણી પુનરપિ ચાન્ત્યં ગુરુ ચરણે ।
ભવતિ હિ નિત્યં રુચિરમુખી કમલદલાક્ષીતિ હિ કષિતા ॥ ૨૦૮ ॥

યથા

પરિધુણમાણો કિરણપડં અભિરુહમાણો ઉદાગિરિમ્ ।
ઉડુગણબન્ધુ કુસુદસહો ઉદયતિ ચન્દો ગગનદલે ॥ ૨૦૯ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમકાષ્ટમકે પુનરપિ ચાન્ત્યમકં તુ ગુરુ ।

ચરણવિધાવિહ વૃત્તવિધૌ ભવતિ હિ સા દ્રુતપાદગતિઃ ॥ ૨૧૦ ॥

યથા

ગગનતલઙ્ગાણહિણ્ણાઓ કિરણસહસ્સવિહૂસિદઓ ।

વિહૂણિઅમેહપડં તમસૂ વિસૈ સસી ગાણે વિદુઅમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

યદિ ખલુ ષષ્ઠ ગુરુયુગલં નિધનગતં ચાપ્યથ ગુરુકમ્

ભવતિ હિ સૈવં ચરણવિધૌ મુખચપલા ત્રિષ્ટુભિરચિતા ॥

યથા

કુસુમસુઅન્ધી સુઅપવાણો વિચરદિ રમ્મેણલિણિમને

તરુવરણાસે પમદવણે વહુકુસુમે સ્સિણણવસરદે ॥

તૃતીયમન્ત્યં ચતુર્થં ચ પચ્ચમં ષષ્ઠમેવ ચ ।

ગુરુણી ત્રૈષ્ટુભે પાદે યત્ર સા વિમલા યથા ॥ ૨૧૨ ॥

યથા

કુસુમાકિણેણેણિમ્મળસણિણેણિણીસણેણેણમ્મુહણે ।

સવહૂમજ્જે સારસમુદિતે સમદોહત્થી સોમવિચરિદો ॥ ૨૧૩ ॥

ચતુર્થં પચ્ચમં પૂર્વમન્ત્યોપાત્યે તથૈવ ચ ।

ગુરુણિ ત્રૈષ્ટુભે પાદે યત્ર સા રુચિરા યથા ॥ ૨૧૪ ॥

મેહવિદાણં અવધુણમાણો કમ્મામાણો સગાવણાઇમ્ ।

તોઅસમ્મહં અવકિરમાણો વાઅદિ વાદો કુવિદ ઇવાસૂ ॥ ૨૧૫ ॥

યદિ ખલુ ચરણે તુ સપ્તમં પુનરપિ નવમં સનિધનમ્ ।

ગુરુ તદપરવક્ત્રમુચ્યતે નિયતમિતિ નિદર્શનં યથા ॥ ૨૧૬ ॥

ગિરિતડવિવરે વિધુણિણદો અસણિધનરવેણ કમ્મામ્ ।

અભિપદદિ દુદં મહીદળં પટુતરણિણાદો મહારવો ॥ ૨૧૭ ॥

ત્રિષ્ટુભો જાતયો હ્યેતા જગત્યાસ્તુ નિબોધત

અષ્ટમં નૈધનં ચૈવ ગુરુણિ ચરણે યદિ ।

વૃત્તે તુ જગતી સા તુ હ્યેયા કમલલોચના ॥ ૨૧૮ ॥

યથા

દિઅગણમુનિગણવિવહ્નિઅતેઓ

પવિતતકિરણસહસ્સપિણ્ણો

વિધુણિઅતિમિરપડં જગદીવો ।
ઉદયતિ ગગણદળે અસુ સૂરો ॥ ૨૧૯ ॥

યદિ ખલુ લઘુગણા ઇહ નિહિતં
પદિ યદિ ગુરુ નિધનગતમ્
ભવતિ હિ ખલુ ગતિરતિચપલા ।
ત્વરિતગતિરધિકમતિજગતી ॥ ૨૨૦ ॥

યથા
વિધુણિઅ જળધરમસિદપડં
દિઅગણમુનિવરપરિપડિદો
ઉદાગિરિસિહરતટમુકુટે ।
વિચરદિ ગગણતળમસુ રવિ ॥ ૨૨૧ ॥

યદિ ખલુ પચ્ચમનિધનગતે દ્વે ચરણવિધૌ ભવતિ હિ ગુરુણી તુ ।
અતિજગતી ભુવિ કથિતગુણા સા મદકલિતેવ નિગદિતનામા ॥ ૨૨૨ ॥

યથા
ગગનતલડ્ગણમભિરુહમાણો રજતમહાગિરિસિહરરૂવો ।
રજતમઓ વિઅ પિઅકળસોસૂ પવિચરિદો વિઅણિખિ ચન્દો ॥ ૨૨૩ ॥

એતાસ્તુ જાતયો જ્ઞેયાઃ પ્રાવેશિક્યો દ્રુતાસ્તથા ।
સમવૃત્તપદાનાં તુ વર્ધમાનં નિબોધત ॥ ૨૨૪ ॥

એતાસાં લક્ષણં પૂર્વં સર્વમુક્તં વિધાનતઃ ।
પ્રતિષ્ઠાદિ યથાચ્છન્દઃ સમ્યક્ પદવિભાગતઃ ॥ ૨૨૫ ॥

યથા પ્રતિષ્ઠા
મેહરવંણવસરદે ।
ણિસમિઅ કુદ્ધો ભવૈ ગાવરો ॥ ૨૨૬ ॥

સુપ્રતિષ્ઠા
વિજ્જુકસાહિ અભિહતં વ ।
રુદદિવ ગગાં પસમિઅગહતારમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

ગાયત્રી ।
મેઘરવધાતુકરનટ્ટગુહચન્દાં સકરંરુદદિ કિઅણહદળમ્ ॥ ૨૨૮ ॥

ઉષ્ણિફ્

પુલ્લિઅતરુસણે સુરભિપચણદે ।
વિઅરદિ પમદવણે હંસો સસારિપરિવુદો ॥ ૨૨૯ ॥

વર્ધમાનં મયૈવં તુ ત્ર! યશ્રાણામપિ કીર્તિતમ્ ।
પુનશ્ચ ચતુરશ્રાણામેવમેવં નિબોધત ॥ ૨૩૦ ॥

અનુષ્ટુપ્
તારાબન્ધવસાણાહો વિઙ્ગિરમાણો મેહપડમ્ ।
કિરણસહસ્રવિહૂસિદી ઉદયદિ એસો રાણિઅરો ॥ ૨૩૧ ॥

બૃહતી
એસો સુમેરુવણતમ્મિ દિઅ દેવસિદ્ધપરિગીદો ।
સુરહિસુઅન્ધવણચારી પવિચરદિવિ ણહડ્ગણદૂતવાતો ॥ ૨૩૨ ॥

પદ્ધતિઃ
પાદપસણં કમ્પામાણો સુરહિસુઅન્ધસુવાસિદઓ ।
ઉપવણતરુગણલાસગઓ વિઅરતિ વરતણુ વણપવણો ॥ ૨૩૩ ॥

ત્રિષ્ટુપ્
કુમુદવનસ્સ વિહૂસાણઓ વિઘુણિઅતિમિરપડં ગગણે ।
ઉદાગિરિસિહરમહિરુહન્તો રાણિકરો ઉદયદિ વિમળકરો ॥ ૨૩૪ ॥

જગતી
દિઅવરમુનિગણસંવુદઓ તવિઅસુવણપિણસમદેહઓ ।
ગગણદલડ્ગણમભિરુહમાણો વિઅરદિ એસ દિવસકરો ॥ ૨૩૫ ॥

એતાસ્તુ જાતયો ફોયાશ્ચતુરશ્રવિવર્ધિતાઃ ।
અત ઊર્ધ્વ પ્રવક્ષ્યામિ ગણમાત્રાવિકલ્પનમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

ત્ર! યશ્રાયાં તુગણાઃ પઞ્ચ સન્નિપાતો વિધીયતે ।
અષ્ટો ય ચતુરશ્રાયાઃ સન્નિપાતો ભવેત્તથા ॥ ૨૩૭ ॥

દ્વૌ પાદૌ સન્નિપાતશ્ચ ધ્રુવાણાં પરિકીર્તિતાઃ ।
દ્રુતં ચ શીર્ષકં ચૈવ હિત્વાન્યાનિ ભવન્તિ વૈ ॥ ૨૩૮ ॥

અક્ષરપિણ્ડસ્ત્ર! યશ્રે પઞ્ચાદિર્નવપરશ્ચ વિજ્ઞેયઃ ।
અષ્ટાદિશ્ચતુરશ્રે ત્રયૌદશપરસ્તુ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૨૩૯ ॥

સર્વગુરુશ્ચાષ્ટાદિસ્ત્રયોદશપરશ્ચ સર્વલઘુઃ ।

अेष त्र! यक्षरपिण्डो विज्ञेयो वै ध्रुवाविधानज्ञैः ॥ २४० ॥

गणमात्रांशविकल्पं व्याख्यास्यामि द्रुतायाश्च ।

अर्धषष्ठगाणैः पादैः सन्निपातो द्रुतास्वघ ॥ २४१ ॥

मात्रा द्वाविंशतिश्चैव गुरुलघ्वक्षरान्विताः ।

शीर्षकाणामनियमो भवेत् पादविधानतः ॥ २४२ ॥

नानावृत्तसमुत्पन्नं कुर्याद्वै शीर्षकं बुधः ।

गुर्वादिस्थलध्वादिर्गुणः सर्वलघुस्तथा ॥ २४३ ॥

यतुर्मात्रा गाणो ज्ञेयः पूर्वच्छन्दोविकल्पितः ।

अर्धाष्टवगाणाः पादाः शीर्षकस्य भवन्ति वै ॥ २४४ ॥

यतुर्मात्राश्च विज्ञेया युग्मौजाक्षरकैः पदैः ।

शीर्षकस्यैकविंशत्या षड्विंशतिपरस्तथा ॥ २४५ ॥

अक्षराणां भवेत् पिण्डः पादे ल्येकत्र निश्चयात्

युग्मा ओजा मिश्रा वादौ कार्या गाणास्तु यत्वारः ।

नियतं शीर्षविधाने पश्चात्लघुसञ्चयः नार्यः ॥ २४६ ॥

त्रीणि गाणा यस्य मुष्णे त्रीण्येव छि यस्य यावसानानि ।

मध्ये येद् गुरुणी द्वे तस्यपलं शीर्षकं भवति ॥ २४७ ॥

पूर्वार्धेऽथ यतुर्लुस्वा मिश्रा गाणास्तु यत्वारः ।

पादे भवन्ति नियतं पश्चात्लघुसञ्चयः शेषः ॥ २४८ ॥

अेकद्विकलं त्रिकला यतुष्कलाः षट्कलास्तथोष्टकला ।

कार्या ध्रुवाविधाने प्रासादिक्यन्तराक्षेपैः ॥ २४९ ॥

त्र! यश्चे विरामस्त्रिकलश्चतुरश्चे यतुष्कलः ।

प्रावेशिक्या ध्रुवायास्तु नैष्कामिक्यास्तथैव य ॥ २५० ॥

विरामो द्विकलोऽप्यन्तमन्तरायाः समासतः

पादान्ते द्विविरामस्तु क्षिमायाश्च प्रकीर्तितः ।

स्थितायाश्च तथा ल्यर्थे प्रासादिक्यास्तथैव य ॥ २५१ ॥

कलाकलार्धयोगेन गुरुलघ्वक्षरान्विताः

त्रयो ध्रुवाणां विज्ञेयाः संयोगा वृत्तसंश्रयाः ।

सर्वदीर्घः सर्वलघुर्गुरुलुस्वाक्षरस्तथा ॥ २५२ ॥

ગુરુપ્રાયા સ્થિતા કાર્યા લઘુપ્રાયા દ્રુતા તથા ।

ગુરુલઘ્વક્ષરપ્રાયા પ્રાસાદિક્યન્તરા તથા ॥ ૨૫૩ ॥

એવં ધ્રુવાણાં કર્તવ્યા જાતયો વૃત્તસમ્ભવાઃ ।

અતઃ ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ શીર્ષકાણાં તુ લક્ષણમ્ ॥ ૨૫૪ ॥

આદ્યમન્ત્યં તૃતીયં ચ પચ્ચમં સપ્તમાષ્ટમે ।

ગુરુણિ યસ્થાઃ પાદે તુ સા શ્યેનો તુ કૃતૌ યથા ॥ ૨૫૫ ॥

યથા

સાગરં સમુદ્રુણન્તો રપ ઇવ લઘુગદિરભિભવદિ

પવ્વદા સમાહણન્તો તરુસુ ચ જણાદિ ભયમતુલમ્

રેણુજાલમુક્ખિવન્તો દિવસકરકિરણો ।

બોધાં પજાસુ કામં વિખરદિ વરતનુ સુહપવણો ॥ ૨૫૬ ॥

પ્રકૃત્યાં પચ્ચમાન્ત્યે તુ હ્યષ્ટમૈકાદશે ગુરુ ।

દ્વાદશં ચેતિ વિજ્ઞેયં નામતશ્ચાપલા યથા ॥ ૨૫૭ ॥

મુનિગણમણ્ડવિબન્ધિદઓજો વિધુણિઅ તિમિરપડમ્

કમલવણાઇં વિબોધિઅમાણો ગહગણપરિગણદો

ભુજગસહસ્સવિબન્ધિદપાસો વિતવિતકણકવપૂ ।

ઉદાદિ સમ્પદિ રાવિદલૂ વરતાણુ દિવસકરો ॥ ૨૫૮ ॥

પચ્ચ ત્વાદૌ યત્ર તુ દીર્ઘં નવમમપિ ચ ગુરુસમયકૃતં

દીર્ઘં ચાન્ત્યં ચાષ્ટમમન્યલ્લઘુ વિરચિતમિહ ચરણાવિધૌ

વૃત્તે જ્ઞેયા જગતિરપીયં બહુવિધનિચયચિતવિહિતે ।

કૌઠ્યં નામ્ના છન્દસિ ચોક્તા દ્વિજગણમુનિગણપઠિતા ॥ ૨૫૯ ॥

યથા

એસો ચન્દો શિમ્મલજોહ્વા વિધુણિઅ ઘણમસિદપટણિહં

લોકાનન્દો લોકપદીવો ઉડુગણગહખણસમણુગદો

વાસાદાણાં કારશ્રમાણો સિતપડણિવસનમિવ વિપુલમ્ ।

લોકાલોકં રજ્જમાણો વિચરદિ વરતાણુ ગગણમસૂ ॥ ૨૬૦ ॥

આદ્યચતુર્થં પચ્ચમષષ્ઠં નવમમથ ચ નિધનગતં

યે ચ તતોડન્યે ચેષુ લઘુત્વં ચદિ ભવતિ ચ ચરણમતિવિધૌ

સા નિકૃતિઃ સ્યાત્પુષ્પવિવૃદ્ધા દ્વિજગણમુનિગણપરિપઠિતા ।

નામવિકલ્પાદ્યુત્કૃતા વૈશ્વશતલુલિતમિહ નભસિ નદી ॥ ૨૬૧ ॥

પુષ્કવિદાણં ઉદ્ધુણમાણો રવ ઇવ પટુતરગતિરભિપતતિ
પદ્મભગમાણો મેહતડેસું તરુસુ ચ ગણાયદિ ભયમતુળમ્
ઉમ્મિસહસ્સં ઉદ્ધુણમાણો સરસાખુભિદસાગિળકળકળો ।
ભીમણિણાદો ચણપવાહી વિઅરદિ વરતણુ સુહપવણો ॥ ૨૬૨ ॥

અન્ત્યં ચ પચ્ચમં ષષ્ઠં સપ્તમં દશમં પરમ્ ।
વૃત્તે સફૃતિસગ્ધે તુ સા ભ્રાન્તા નામતો યથા ॥ ૨૬૩ ॥
કિરણસહસ્સં વિક્ષિપ્તમાણો ફલિહમણિરુચિરધવળણિહો
કુમુદવણાઇ વોહામાણો કુમુદદળનિઅરસદિસવપૂ
ગહગણબન્ધુ લોકપદીવો ઉડુગણગહણસમણુગદો ।
ઉદયતિ ચન્દો રોહિણિકન્તો ણવસરદમુદિતસુખજણાણો ॥ ૨૬૪ ॥

આધમન્ત્યં ચતુર્થં ચ સપ્તમં દશમં તથા ।
ગુરુણ્યેકાદશં ચૈવ સફૃતૌ વૃત્તસંશ્રયમ્ ॥ ૨૬૫ ॥
સઘૂન્યન્યાનિ શેષાણિ પાદે ચસ્મિન્ ભવન્તિ તુ ।
તજ્જ્ઞેયં શીર્ષકં તજ્જ્ઞૈઃ સ્ખલિતં નામતો યથા ॥ ૨૬૬ ॥

વાતસમુદ્ધતવીચિતરંગો સ્ફટિકનિકરસદૃશજલે
પદ્મજરેણુપરાગપિશડ્ગે લુલિતકમલકુવલયદલે
મોટિતકલ્પતરૂત્થિતશાખે સુરયુવતિનયનસમનુસૃતઃ ।
કીડતિ દાનસુગન્ધિમહોઽયૈઃ સુરગજ ઇહ સુરસરિઃ ॥ ૨૬૭ ॥

અષ્ટાવાદૌ દીર્ઘાણિ સ્યુર્યદિ ચ પુનરપિ હિ ભવતિ બહુ લઘુગણો
ભૂયશ્ચાન્તે દીર્ઘં ત્વેકં યદિ ભવતિ પદિ પદિ પુનરપિ ચ તથા
મત્તાકીડા વિદ્યુન્માલેત્યપિ ચ વિવિધકવિભિરપિ બહુભિરુદિતા ।
નામ્ના છન્દોવૃત્તે દેવીત્યભિકૃતિગતિવિધિષુ ચ નિયતમભિહિતા ॥ ૨૬૮ ॥

યથા
એસો મેહો સેલાભોયો અસણિમુરજપટુપટહસમરઓ
ણાણાવિજ્જુજ્જોઆલૂ ઘણપડળનિચયજળધરસમણુગદો
ણાણાષણણો તોઉગ્ગારી ચરિતદવળખગવિચરિતકુસુમયમો ।
સગ્ગા અન્તો જોઅં યાતે ગિરિરિવ ગિરિણિવહ ઇવ સુભસલિળજો ॥ ૨૬૯ ॥
પચ્ચમં દ્વાદશં ચેવં દીર્ઘમન્ત્યં ત્રયોદશમ્ ।

ઉત્કૃત્યાં તુ ભવેત્ પાદે વૃત્તં વેગવતી યથા ॥ ૨૭૦ ॥

ગગણાતલડ્ગણમભિરુહમાણો ઉડુગણગહગણસમણુગદો
યુવતિજણાણં સુરુચિતરૂવો સુખિતદયિતજણમદણકરો
કિરણસહસ્સવિસુરચિતવન્દો રજતગિરિસિહરસદિસવપૂ ।
ઉદાદિ સમ્પદિ અસુ જગદીવો કુમુદવણરુચિરવિમળકરો ॥ ૨૭૧ ॥

એતા હ્યષ્ઠૌ બુધૈર્જ્ઞિયાઃ શીર્ષકાણાં તુ જાતયઃ ।
પુનર્નર્કુટકાનાં તુ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ લક્ષણમ્ ॥ ૨૭૨ ॥

અષ્ઠૌ નર્કુટકાનાં તુ વિજ્ઞેયા જાતયો બુધૈઃ ।
દર્શનં લક્ષણં ત્વાસાં નામાનિ ચ નિબોધત ॥ ૨૭૩ ॥

રથોત્તરં બુદ્ધદકમુદ્રતં વંશપત્રકમ્ ।
શિવાક્ષરા હંસવતી હંસાસ્થં તોટકં તથા ॥ ૨૭૪ ॥

પ્રથમં ચ તૃતીયં ચ સપ્તમં નવમાન્ત્યકે ।
ગુરુણિ ત્રૈષ્ટુભે યત્ર નર્કુટં તદ્ રથોત્તરમ્ ॥ ૨૭૫ ॥

યથા
એસિકા કમલગબ્મગેહકે
રેણુપિઞ્જરિતચારુ ગતિયા ।
સારદે મદકલોપકૂજિદા હિરડદે સરવરમ્મિ છપ્પદી ॥ ૨૭૬ ॥

પચ્ચમં સપ્તમં ચૈવ નૈધનં ચ ગુરુણ્યથ ।
પાદે તુ બૃહતીસંસ્થે યત્ર બુદ્ધહ્યકં યથા ॥ ૨૭૭ ॥

યથા
તડિગુણબન્ધણિદ્ધઓ સિદ્ધખગપન્તિસોહિદો ।
ણહસિ ગજો સમુગ્ગઓ વિચરદિ એસ મેહઓ ॥ ૨૭૮ ॥

અન્યે તુ
સતૃતીયપચ્ચમનવમં ત્રયોદશં ષોડશં તથા
યત્ર વૈ ગુરુ ભવતીહ શેષલઘુસંયુતં
વૃત્તૌ સ્થાય્ય સંશ્રિતં પ્રવદન્તિ બુદ્ધદકમેવ નર્કુટં તદ્ધિ નામતઃ
ચિરકાલમભિસમ્ભરન્તપિઅં ગાણત્ત મુહિદં ણ રોદ્ધમ્
મુદિમાણૈતડિદિદો કાણણો ઘણો પરિખેદિદે બહુવિધે હિ અણુણો વાસરાહરો
તરુસન્ધુવજ્જુહિઅએ સચ્ચસિઓ ભીદભીદઓ

અસુ કોધરં વિસરૈ પાસવા દવેચ્છ દીણદીણઓ ॥

તૃતીયં પચ્ચમં ચૈવ નવમૈકાદશે તથા ।

દ્વાદશં ષોડશં ચૈવ ચતુર્દશમથાપિ ચ ॥ ૨૭૯ ॥

અસ્મિન્નષ્ટિકૃતે પાદે ગુરુણ્યેતાનિ સર્વશઃ ।

છન્દોર્જોર્ણયમેતત્તુ નર્કુટં હ્યુદ્ગતં યથા ॥ ૨૮૦ ॥

વણખણં જહદિ કોસિકો વાયસાહદો

ભયભીદઓ અવદિપાદપં દીણદીણઓ

તરુકોટરં વસદિ સમ્પદં ળોળણેત્તઓ ।

સમભિદ્રદો ણિસિગ્ગરો આં એદિ સોહિદો ॥ ૨૮૧ ॥

અન્યે તુ

પ્રથમે યદા તુ ગુરુ યત્ર ચાન્તં

તૃતીયકં યદિ ચ દ્વિતીય — તા ગુરુ

અથ ષોડશાક્ષરે કૃતે તુ પાદે

ચતુર્થકં ત્રિકમિહોદ્ગટમ્ ॥

નર્કુટં હિ તદિતિ યત્તુ ચતુદશમનિધનગૈ-

ભૂષિતમક્ષરૈર્ગુરુકૃતૈઃ શ્રવણસુખકરૈઃ

તત્પલુ વંશપત્રપતિતં મુનિગણગદિતં ।

નર્કુટકં વદન્તિ નિયમાદતિષ્ઠિતરુચિતમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

યથા

ચૂદવણં પુકુળળતિળકં કુરવાસહિઅં

ચારુઅસોઅસાળકળિદં કુસુમસમુદિદમ્

માધવકાણણં જુવદિઆમદજણણં ।

હિણ્ણતિ કોકિલા કુળરસાસવમહુરરવા ॥ ૨૮૩ ॥

તૃતીયં પચ્ચમં ચૈવ નવમં નૈધનં તથા ।

ગુરુણ્યેતાનિ પાદે તુ યત્ર તત્પ્રમિતાક્ષરા ॥ ૨૮૪ ॥

યથા

કમળાઅરેસુ ભમિરુણ બુડં

ભમરીમુહાસવસુકકખણઓ

મધુભૂસિદં સુરહિ ચૂદવણં ।

પરિહિણિદો સુતાણુ છપ્પદઓ ॥ ૨૮૫ ॥

નવમાન્ત્યપચ્ચમતૃતીય-

ગુરુલઘુશેષમક્ષરગતમ્

ભવતિ ચરણં તુ યસ્ય સતતં

વિવિધં પ્રમિતાક્ષરેતિ કથિતા ખલુ સા

તૃતીયપચ્ચમાન્ત્યાનિ પ્રથમં સચતુર્થકમ્ ।

ષષ્ઠં ચ નૈધનં યાથ ગુરુણિ ધ્વજિની યથા ॥ ૨૮૬ ॥

યથા

વિલસન્તિઅ કમલસાણે પુફ્ફસુગન્ધકે કુસુમળુદ્ધા ।

તુરિઅં પવીતમધુમતા છપ્પદિકા કુળં સમુપયાતિ ॥ ૨૮૭ ॥

દશમં સપ્તમં યત્ર ચતુર્થકમથ ષષ્ઠમ્

તૃતીયં નિધનં ગુરુ કથિતં નર્કુટં જગતીગતમ્

દિઅહંસા વસન્તે સાળિળાસઅ

કુસુમાસાદળુદ્ધા કમળાઅરે

ણાળિણીપત્તમજ્જે પરિહિણિદા

ગમણાઆસખિણણા ભમરાવલી ॥

યદિ ચાન્ત્યતૃતીયકષષ્ઠગતૈર્નવમેન ચ ભૂષિતમેવમ્ ।

ગુરુભિઃ સતતં ત્વિહ તદ્ ઘટિતં તોટકમેવ હિ નર્કુટકમ્ ॥ ૨૮૮ ॥

યથા

રમણીસહિદો રાણીવિરમે

ગગાણ્ડગણઅ ખગકોસિઅઓ

અસઅ હિ વિઘટ્ટિદઅઓ ।

પરિમાણદિ કોટરાં સુરિદમ્ ॥ ૨૮૯ ॥

દશમં સપ્તમં યત્ર ચતુર્થકમથ ષષ્ઠમ્ ।

તૃતીયં નિધનં ગુરુ કથિતં નર્કુટં જગતીગતમ્ ॥ ૨૯૦ ॥

દિઅહંસા વસન્તે સલિલાસઅ

કુસુમાસાદળુદ્ધા કમલાઅરે

ણાળિણીપત્તમજ્જે પરિહિણિદા ।

ગમણાઆસખિણણા ભમરાવલી ॥ ૨૯૧ ॥

એતાસ્તુ જાતયઃ પ્રોક્તા નર્કુટાનાં સમાસતઃ ।

પુનશ્ચ ખગ્જકાનાં ચ સમપ્રવક્ષ્યામિ લક્ષણમ્ ॥ ૨૯૨ ॥

આમોદં કગ્જનો પૂર્વ ભાવની મત્તચેષ્ઠિતમ્ ।

એતાસ્ત્રિસઃ સમાખ્યાતાઃ ખગ્જકાનાં તુ જાતયઃ ॥ ૨૯૩ ॥

આધયતુર્થષષ્ઠદશમં સષોડશમથાન્ત્યમેવ ચ ।

યદિ દ્વાદશમેવ યત્ર ચરણેષુ સપ્તદશકાત્પરં ચ વિહિતમ્ ॥ ૨૯૪ ॥

છન્દસિ સતતં ચેત્તથા ગુરુ ચેદથાકૃતિગતં ભવેત્તુ સતતમ્ ।

ભદ્ર કમેવ ખગ્જકમિદં પુનશ્ચ કથિતં પ્રમોદકમિદમ્ ॥ ૨૯૫ ॥

યથા

માહવમાસસોહિતસમગ્ગકે ઉવવણમ્મિ કુલ્લકુસુમે

ણિચ્ચમતજુત્તબહુપાઞ્ચિસઙ્ઘપરિબુદ્ધઘુટ્ટણાદમુહલે

કૃણિળદચૂદયુણ્ણસહસારમગ્ગરિવિલોલનાદપવણે ।

હિણ્ણદિ છપ્પદાનુગદમગ્ગઓ પરહુદો વિટ્ટદાણો ॥ ૨૯૬ ॥

આધપગ્ચમાન્ત્યસમમં સ્થાતૃતીયમેવ દીર્ઘકમ્ ।

યસ્ય પાદયોગતો હિ સા ભાવિનીતિ ખગ્જકં તથા ॥ ૨૯૭ ॥

યથા

જાતિકુલ્લપાણમત્તઓ ચૂદરેખગુણિઠદગ્ગઓ ।

કુલ્લપહ્ણૌવસોહિદો છપ્પઓ મુદં પધાવિદો ॥ ૨૯૮ ॥

યદા તૃતીયસમમં તદાધપગ્ચમં લઘુ ।

તદા તુ મત્તચેષ્ઠિતં વદન્તિ ખગ્જકં બુધાઃ ॥ ૨૯૯ ॥

યથા

પકુળળપુષ્પપાદવં વિહઙ્ગમોપસોહિદમ્ ।

વણં પગીદછપ્પદં ઉવેઘ એસ કોકિલા ॥ ૩૦૦ ॥

નર્કુટાનાં તુ ખગ્જાનામેતા વૈ મૂલજાતયઃ ।

આખ્યો વિનિસ્સૃતાશ્વાન્યા યુગ્મૌજા વિષમાસ્તથા ॥ ૩૦૧ ॥

ચતુષ્ષષ્ટિધ્રુવાણાં તુ વિજ્ઞેયા મૂલજાતયઃ ।

સમવૃત્તાક્ષરકૃતા અતોડન્યા વિષમા મતાઃ ॥ ૩૦૨ ॥

સમવૃત્તાસ્તુ જાયન્તે ધ્રુવાસ્તિસસ્તુ નિત્યશઃ ।

યુગ્મૌજાશ્ચાપિ મિશ્રાશ્ચ વિષમાશ્ચ સમા મતાઃ ॥ ૩૦૩ ॥

સુપ્રતિષ્ઠાદિકાનિ સ્યુર્બુહત્યાદીનિ યાનિ તુ
છન્દાંસિ તેષાં માનેન ત્ર! યશ્ચા કાર્યા ધ્રુવા બુધૈઃ ॥

ઉષ્ણિગાદીનિ યાનિ સ્યુઃ શકવર્ચન્તાનિ ચૈવ હિ
છન્દાંસિ તેષાં માનેન ચતુરશ્રાધ્રુવા મતા ॥

ત્રિષ્ટુબાદીનિ યાનિ સ્યુરુત્ત્વન્તાનિ ચૈવ હિ
છન્દાંસિ તેષાં માનેન ચતુરશ્રા દ્વિપાદિકા ॥

ઇત્યન્યે

તત્રાર્ધવિષમાણાં તુ ષટ્પગ્ચાશે શતે સ્મૃતે ।
એતદેવ પરીમાણં પિષમાણાં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૩૦૪ ॥

સામાન્યૌજાશ્ચ જાયન્તે ધ્રુવા વિષમપાદિકાઃ ।
સ્વેન નામ્ના તુ નામાનિ માસાં કાર્યાણિ વૃત્તતઃ ॥ ૩૦૫ ॥

એવં તુ જાતયઃ પ્રોક્તા નાનાવૃત્તસમુદ્ભવાઃ ।
અત ઊર્ધ્વ પ્રવક્ષ્યામિ વિકલ્પાન્ પગ્ચહેતુકાન્ ॥ ૩૦૬ ॥

જાતિઃ સ્થાનં પ્રકારશ્ચ પ્રમાણં નામ ચૈવ ચ ।
જ્ઞેયો ધ્રુવાણાં ગાનજ્ઞૈર્વિકલ્પઃ પગ્ચહેતુકઃ ॥ ૩૦૭ ॥

વૃત્તાક્ષરપ્રમાણં હિ જાતિરિત્યભિસંગ્ઠિતા-
સમાર્ધવિષમાભિશ્ચ પ્રકારઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૩૦૮ ॥

ષટ્કલાષ્ટકલે ચૈવ પ્રમાણે દ્વિવિધે સ્મૃતે ।
યથાગોત્રકુલાચારૈર્નૃણાં નામાભિધીયતે ॥ ૩૦૯ ॥

એવં નામાશ્રયોપેતં ધ્રુવાણામપિ ચેષ્યતે
પ્રવેશાક્ષેપનિષ્ઠામપ્રાસાદિકમથાન્તરમ્ ।
ગાનં પગ્ચવિધં વિદ્યાદ્ ધ્રુવાયોગસમન્વિતમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

નાનારસાર્થયુક્તા નૃણાં યા ગીયતે પ્રવેશે તુ ।
પ્રાવેશિકી તુ નામ્ના વિજ્ઞેયા સા ધ્રુવા તજ્જ્ઞૈઃ ॥ ૩૧૧ ॥

અઙ્કાન્તે નિષ્ક્રમણે પાત્રાણાં ગીયતે પ્રયોગેષુ ।
નિષ્ક્રામોપગતગુણાં વિદ્યાન્નૈષ્ઠામિકીં તાં તુ ॥ ૩૧૨ ॥

ક્રમમુલ્લઙ્ઘ્ય વિધિજ્ઞૈઃ ક્રિયતે યા દ્રુતલયેન નાટ્યવિધૌ ।

आक्षेपिकी ध्रुवासौ द्रुता स्थिता वाऽपि विज्ञेया ॥ ३१३ ॥

या य रसान्तरमुपगतमाक्षेपवशात्कृतं प्रसादयति ।
रागप्रसादजननीं विधात्प्रासादिकीं तां तु ॥ ३१४ ॥

विषादो मूर्च्छिते भ्रान्ते वस्त्राभरणसंयमे ।
दोषप्रच्छादना या य गीयते सान्तरा ध्रुवा ॥ ३१५ ॥

ध्रुवाणां यैव सर्वासां रसभावसमन्वितम् ।
यथास्थानं प्रवक्ष्यामि यत्र गेयं प्रयत्नतः ॥ ३१६ ॥

द्विविधं तु स्मृतं स्थानं परसंस्थात्मसंश्रयम् ।
यत्प्राक्षेपसमायुक्तं तस्य मे सन्निबोधत ॥ ३१७ ॥

बद्धे निरुद्धे पतिते व्याधिते मूर्च्छिते मृते ।
अवकृष्टा ध्रुवा कार्या भावे य करुणाश्रये ॥ ३१८ ॥

औत्सुक्ये ज्वलित्ये य चिन्तायां परिदेविते
श्रमे दीने विषादे य स्थिता कार्या ध्रुवा बुधैः
अतेष्वेव तु भावेषु करुणावेदितेषु य ।
ध्रुवा द्रुता य कर्तव्या करुणो भावसंश्रया ॥ ३२० ॥

यत्र प्रत्यक्षजं दुःखं मृताभिमतदर्शनम् ।
स्थिता तत्र हि कर्तव्यः करुणौ तु रसे बुधैः ॥ ३२१ ॥

उत्पातदर्शने यैव प्रदर्शेऽद्भुतदर्शने ।
विषादे य प्रसादे य रोषे सत्वस्य दर्शने ॥ ३२२ ॥

वीररौद्र भयाद्येषु प्रत्यक्षावेदितेषु य ।
ध्रुवा द्रुतलया कार्या ज्यावेगे सम्भ्रमे तथा ॥ ३२३ ॥

प्रसादेयावने यैव तथाऽनुस्मरणे पुनः ।
तथाऽतिशयवाक्येऽप्यु तथा य नयसङ्गमे ॥ ३२४ ॥

उर्ध्वेऽथ प्रार्थने यैव शुङ्गाराद्भुतदर्शने ।
ध्रुवा प्रासादिकी कार्या तज्जुहैर्मध्यलयाश्रया ॥ ३२५ ॥

शरीरव्यसने रोषे पुनः सन्धानकर्मणि ।
सानुबन्धा बुधैः कार्या गीतज्ञैरन्तरा ध्रुवा ॥ ३२६ ॥

अध्रुवास्तु प्रवेशाः स्युर्गायितो रुदतस्तथा ।

સમ્ભ્રમે પ્રેષણે ચૈવ હ્યુત્પાતે વિસ્મયે તથા ॥ ૩૨૭ ॥
 એવમર્થવિધિં જ્ઞાત્વા દેશકાલમૃતું તથા ।
 પ્રકૃતિં ભાવલિંગં તુ તતો યોજ્યા ધ્રુવા બુધૈઃ ॥ ૩૨૮ ॥
 શીર્ષકા ચોદ્ધતા ચૈવ હ્યનુબન્ધા વિલમ્બિતા ।
 અફિતા ચાપકૃષ્ટા ચ ષટ્પ્રકારા ધ્રુવા સ્મૃતાઃ ॥ ૩૨૯ ॥
 શિરઃસ્થાનીયમેતદ્ધિ યસ્માત્તસ્માત્તુ શીર્ષિકા ।
 ઉદ્ધતા તૂદ્ધતા યસ્માત્તસ્માત્ જોયા ધ્રુવા બુધૈઃ ॥ ૩૩૦ ॥
 યતિં લયં વાઘગતિં પદં વર્ણાન્ સ્વરાક્ષરમ્ ।
 અનુબધ્નાતિ યત્રૈવમનુબધ્દા ભવેત્તુ સા ॥ ૩૩૧ ॥
 આક્રીડિતપ્રવૃત્તો યશ્ચતુર્થલયકારકઃ ।
 નાટયોપચારજનિતઃ સોડુનુબન્ધઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૩૩૨ ॥
 નાટયે ત્વરિતસગ્ચારા નાટયધર્મમનુવ્રતા ।
 સવિલમ્બિતસગ્ચારા ભવેદ્દ્રુતવિલમ્બિતા ॥ ૩૩૩ ॥
 અફિતા તૂલ્ટટગુણા શ્ઠગ્ગારરસસમ્ભવા ।
 યસ્માત્સા ન પ્રસન્ના ચ તસ્માદેષાફિતા સ્મૃતા ॥ ૩૩૪ ॥
 અન્યભાવેષુ કૃષ્ટશ્ચ કૃષ્ટાહેતુષુ ગીયતે ।
 યસ્માત્કારુણ્યસંયુક્તા હ્યવકૃષ્ટા ભવેત્તતઃ ॥ ૩૩૫ ॥
 યા તુ પ્રાવેશિકી દીપ્તા સા કાર્યા તૂદ્ધતા નૃણામ્ ॥ ૩૩૬ ॥
 યા સ્થિતા સાડવકૃષ્ટા તુ યા દ્રુતા સા વિલમ્બિતા ।
 યાડન્ત વા સાનુબન્ધા ચ પ્રકારાસ્તુ પ્રવેશજાઃ ॥ ૩૩૭ ॥
 શીર્ષકા ચોદ્ધતા ચૈવ દેવપાર્થિવયોર્ભવેત્ ।
 દિવ્યપાર્થિવવેશ્યાનાં સ્ત્રીણાં યોજ્યા તથાફિતા ॥ ૩૩૮ ॥
 મધ્યમાનાં પ્રવેશે તુ જોયા દ્રુતવિલમ્બિતા ।
 નીયાનાં ચૈવ કર્તવ્યે નૃણાં યે ખગ્જનકુટ્ટે ॥ ૩૩૯ ॥
 ખગ્જ ચ નર્કુટ્ટે ચૈવ સ્થાને પ્રાસાદિકી તુ સા ।
 કસ્માલ્લલિતભાવત્વાદ્ધાસ્થશ્ઠગ્ગારયોર્યતઃ ॥ ૩૪૦ ॥
 કુર્યાન્નીચે મૃતે ચૈવ ત્વનુબન્ધં લયાશ્રયમ્ ।

स्त्रीणां राजन्यवैश्यानामभङ्गं तथैव च ॥ ३४१ ॥

सन्निपातास्तु यत्वारः प्रावेशिका भवन्ति हि ।

शेषा हि सन्निपातास्तु शीर्षिकाः षट्परा स्थिताः ॥ ३४२ ॥

स्थितं याप्यद्वितं यैव नीयानां न हि कारयेत् ।

सर्वभावाश्रयगतैस्तेषां कार्यं तु नाटकम् ॥ ३४३ ॥

त्रयो भावा भवन्त्येषां ङासशोडश्यात्मकाः ।

अवं भावान् विदित्वा तु ध्रुवा कार्या प्रयोक्तृभिः ॥ ३४४ ॥

वस्तु प्रयोगं प्रकृतिं रसभावानृतं वयः ।

देश कालमवस्थां तु ज्ञात्वा योज्या ध्रुवा बुधैः ॥ ३४५ ॥

वस्तुद्देशसमुत्थं तु पुनराख्यसम्भवन् ।

प्रयोगश्चैव विज्ञेयो द्रव्यमानुषसंश्रयः ॥ ३४६ ॥

उत्तमाधममध्या तु त्रिविधा प्रकृतिर्मता ।

रसभावौ तु पूर्वोक्तावृतुः कालकृतस्तथा ॥ ३४७ ॥

शिशुयौवनवृद्धत्वं वयश्चैव प्रकीर्तितम् ।

कक्ष्यादिगमागजनितो देशस्तु द्विविधो मतः ॥ ३४८ ॥

कालो रात्रिन्दिवकृतो यामकालविनिर्मितः ।

अवस्था यैव विज्ञेया सुषुप्त्युषाथसम्भवा ॥ ३४९ ॥

स्थानान्येतानि तु बुधैर्नावावस्थानि नित्यशः ।

प्रयोगे सम्प्रयोज्यानि रसभावौ समीक्ष्य तु ॥ ३५० ॥

यानि वाक्यैस्तु न भ्रूयास्तानि गीतैरुपाहरेत् ।

न तैरेव तु वाक्यार्थैरन्यैः प्रवडेवलाश्रयैः ॥ ३५१ ॥

ध्रुवाणामाश्रयाः कार्याः औपम्यगुणसम्भवाः ।

उत्तमाधममध्यानां नृणां स्त्रीणामथापि च ॥ ३५२ ॥

आदित्यसोमपवना देवपार्थिवयोर्मताः ।

दैत्यानां राक्षसानां च मेघपर्वतसागराः ॥ ३५३ ॥

सिद्धगन्धर्वयक्षाणां ग्रहोऽनुवृषभा मताः ।

तपःस्थितानां सर्वेषां सूर्याग्निपवना मताः ॥ ३५४ ॥

હવ્યવાહસ્તુ વિપ્રાણાં ચે ચાન્યે તપસિ સ્થિતાઃ ।
 એતેષામેવ ચા નાર્યસ્તાસામૌપમ્યસંશ્રયાઃ ॥ ૩૫૫ ॥
 વિદ્યુદ્દુલ્કારશ્મ્યાદ્યા વિદ્યાનામપિ ચ સ્મૃતાઃ ।
 દેવાનાં તુ પ્રયોજ્યા ચે નૃપાણામપિ તે સ્મૃતાઃ ॥ ૩૫૬ ॥
 નાગસિંહવૃષાર્થાશ્ચ નૈતે દિવ્યેષુ કીર્તિતાઃ ।
 મહિષારુરસિંહાશ્ચ કવ્યાદાઃ પશવશ્ચ ચે ॥ ૩૫૭ ॥
 હિંસ્રસત્વેષુ તે કાર્યાં ચક્ષરાક્ષસજાતિષુ ।
 ઉત્તમાનાં પ્રયોક્તવ્યા નાનારસસમાશ્રયાઃ ॥ ૩૫૮ ॥
 મત્તમાતઙ્ગસહિતા રાજહંસાશ્ચ ચોકૃત્ભિઃ
 શિખિનઃ સારસાઃ કૌગ્યાશ્ચક્રાઃ કસુદાકરાઃ ।
 મધ્યમાનાં પ્રયોક્તવ્યા ઔપમ્યગુણસંશ્રયાઃ ॥ ૩૫૯ ॥
 કોકિલં ષટ્પદં ધ્વાક્ષં કુરરઙ્ગૌશિકં વક્રમ્ ।
 પારાવતં સકાદમ્ભમધમેષુ પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૬૦ ॥
 એવમેષાં પ્રયોક્તાનાં સ્ત્રિયો યાસ્તુ ભવન્તિ હિ ।
 ઉત્તમાધમમધ્યાનાં તાસાં ચૈવ નિબોધત ॥ ૩૬૧ ॥
 શર્વરી ચ સુધા જ્યોત્સ્ના નલિની કરિણી નદી ।
 નૃપસ્ત્રીણાં ભવન્ત્યેતા ઔપમ્યગુણસંશ્રયાઃ ॥ ૩૬૨ ॥
 દીર્ઘિકા કુરરી વલ્લી સારસી શિખિની મૃગી ।
 મધ્યમાનાં ભવન્ત્યેતા વેશ્યાસ્ત્રીણાં ચ નિત્યશઃ ॥ ૩૬૩ ॥
 ષટ્પદીં કુરરીં ધ્વાક્ષીં પરપુષ્ટાં ચ યોજયેત્ ।
 અધમાઃ સ્યુર્ધુવા હ્યેતાઃ પ્રયોક્તવ્યાઃ પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૩૬૪ ॥
 ગત્યર્થોપમિતા યાશ્ચ ચલનાર્થા ભવન્તિ હિ ।
 પ્રાવેશિક્યા બુધૈરેવ નૈષ્ઠાભિક્યાસ્તથૈવ ચ ॥ ૩૬૫ ॥
 પ્રાવેશિક્યાશ્રયા યાસ્તુ પૂર્વાહાર્યે તુ તાઃ સ્મૃતાઃ ।
 નક્તન્દિવસમુત્થાસ્તુ નૈષ્ઠાભિક્યાઃ સ્વકાલજાઃ ॥ ૩૬૬ ॥
 સૌમ્યાઃ પૂર્વાહિકાલે તુ મધ્યાહ્ને દીપ્તિસંશ્રયાઃ
 અપરાહ્ને તથા મધ્યાઃ સન્ધ્યાયાં કરુણાશ્રયાઃ ।
 ચલનાર્થા હિ ચે પ્રોક્તા આક્ષેપિક્યા ભવન્ત્યપિ ॥ ૩૬૭ ॥

आक्षेपा अवमेव स्युर्दुर्लभतस्तथा ।
 रोषामर्षादिसम्पूर्णाः लोकाद्भुतभयानकाः ॥ ३६८ ॥
 यद्द्रव्यं वसुधासंस्थमृते दैवतमानुषान् ।
 तत्सर्वमुपनेयं तु गानयुक्त्योपमाश्रयम् ॥ ३६९ ॥
 स्थावरैः स्थावरं कुर्याद्गत्यर्थश्चपलाश्रयम् ।
 सुभङ्गः भङ्गैर्भावैरौपम्यगुणसंश्रयात् ॥ ३७० ॥
 भूमिस्थ वाजिकुञ्जरमृगपशु शिविकाविमानानाम् ।
 गतिविभ्रमं हि दृष्ट्वा कर्तव्या तु ध्रुवा तज्ज्ञैः ॥ ३७१ ॥
 रथपत्रवाजिवारणविमानशिबिकास्थपक्षिणानेषु ।
 द्रुतपटवर्णवर्णैः कर्तव्या तु ध्रुवा तज्ज्ञैः ॥ ३७२ ॥
 ओजस्कृता तु सा वै गुरुवर्णा वृषगजेन्द्र सिंहेषु ।
 सारसवानरहंसे तथा मयूरे विधातव्या ॥ ३७३ ॥
 द्रुतगमने लघुवर्णा विलम्बितगतै य दीर्घवर्णकृता ।
 अवस्थितद्रुतानां ज्ञात्वा भावं ध्रुवा कार्या ॥ ३७४ ॥
 नास्ति किञ्चिद्भ्रुतं तु पदं गानसमाश्रयम् ।
 तस्माद्भीतिमभिप्रेक्ष्य तद्भ्रुतं योजयेद्भ्रुवाम् ॥ ३७५ ॥
 तस्माद्वाहनगत्यर्थैर्भ्रुवा कार्याक्षरैस्तथा ।
 अङ्गानां समता यत्र भावऽवाद्ये कश्चिद्यति ॥ ३७६ ॥
 यद्भ्रुतौ वाहनगतौ ध्रुवापादौ विधीयते ।
 तद्भ्रुतं तु भवेद्वाद्यमङ्गवाद्यसमं तथा ॥ ३७७ ॥
 पूर्वं गानं तसो वाद्यं ततो नृत्तं प्रयोजयेत् ।
 गीतवाद्याङ्गसंयोगः प्रयोग इति सङ्ग्रहितः ॥ ३७८ ॥
 उद्यत्यस्थस्तु यो भावः सोऽङ्गाभिनयनैरथ
 निवृत्यङ्गुरसूयात्तु कार्यस्त्वभिनयान्वितः ।
 तत्र प्रासादिकी योज्या प्रदर्शार्थगुणोद्भवाम् ॥ ३७९ ॥
 आकाशपुरुषो यत्र यत्र याकाशभाषणम् ।
 अन्वर्था तत्र कर्तव्या ध्रुवा ज्याभावसंश्रिता ॥ ३८० ॥
 प्रासादिक्याश्रया यापि ङीर्ष्वाङ्गोधाश्रयाऽपि वा ।

શૃંગારરસમાસાદ્ય ધ્રુવાડન્વર્થા પ્રયોગતઃ ॥ ૩૮૧ ॥

યાનિ પ્રાસાદિકાનિ સ્યુઃ સ્થાનાનિ રસસંશ્રયાત્ ।

અન્વર્થા તત્ર કર્તવ્યા ધ્રુવા પ્રાસાદિકી તથા ॥ ૩૮૨ ॥

ભાષાં તુ શૌરસેનીં હિ ધ્રુવાણાં સમ્પ્રયોજયેત્ ।

યદાઽપિ માગધી યત્ર કર્તવ્યં નર્કુટં તથા ॥ ૩૮૩ ॥

દિવ્યાનાં સંસ્કૃતં ગાનં પ્રમાણૈસ્તુ વિધીયતે ।

અર્ધસંસ્કૃતમેવં તુ માનુષાણાં પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૮૪ ॥

યે ત્વીપમ્યકૃતા દિવ્યા યદિ તેષાં પ્રયોગતઃ ।

પ્રવેશો નાટકે તુ સ્યાચ્છૃણુ તેષાં સમાશ્રયમ્ ॥ ૩૮૫ ॥

યસ્ત્વેષાં સાત્વિકો ભાવઃ કર્મસંકીર્તનં ચ યત્ ।

તત્કાર્યં ગાનયોગેઽપિ પ્રમાણગુણસંશ્રયમ્ ॥ ૩૮૬ ॥

છન્દઃપ્રમાણસંયુક્તં દિવ્યાનાં ગાનમિષ્યતે ।

પુણ્યાશ્રયં ચ તત્કાર્યં કર્મસંકીર્તનાદપિ ॥ ૩૮૭ ॥

માલા વક્ત્રં પુટં વૃત્તં વિશ્લોકા ચૂલિકા તથા ।

ઉદ્ગતાઽપરવક્ત્રા ચ કર્તવ્યા વૈ પ્રયોજતુંભિઃ ॥ ૩૮૮ ॥

વિધાનં છન્દસામેતત્ મયા પૂર્વમુદાહૃતમ્ ।

જયાશીર્વાદયુક્તાનિ કાર્યાણ્યેતાનિ દૈવતે ॥ ૩૮૯ ॥

ઋગ્ગાથાઃ પાણિકાશ્ચૈવ દ્ર ઇવ્યાસ્તુ પ્રમાણતઃ ।

સુશ્રવશ્ચૈવ યસ્માત્તુ તસ્માદ્ભીતં પ્રયોજયેત્ ॥ ૩૯૦ ॥

ગાન્ધારમધ્યમયુતાઃ પઞ્ચમયુક્તાસ્તુ જાતથો યાસ્તુ ।

તાભિઃ પ્રમાણગાનં કર્તવ્યં દૈવતોપેતમ્ ॥ ૩૯૧ ॥

પ્રાસાદિકં સ્થિતં ચૈવ નૈષ્ઠામં સપ્રવેશનમ્ ।

પ્રમાણમપિ કર્તવ્યં ચતુઃસ્થાનસમન્વિતમ્ ॥ ૩૯૨ ॥

પ્રાયશઃ સંસ્કૃતં યોજ્યમનુષ્ટુચ્છન્દસા કૃતમ્ ।

નાનાદૈવતકાર્યેષુ હ્યન્તરા યા વિના તથા ॥ ૩૯૩ ॥

વક્ત્રં ચાપરવક્ત્રં ચ માલા ચેતિ પ્રવેશજમ્ ।

પુટં ચ ચૂલિકા ચૈવ નૈષ્ઠામિકમથેષ્યતે ॥ ૩૯૪ ॥

प्रासादिक्युद्गतावृत्तिस्थितं यानुष्टुभीष्यते ।
 स्थानान्येतानि बोध्यानि प्रमाणास्य भुवैरथ ॥ ३६५ ॥
 यदनुष्टुप्कृतं गानं स्थितस्थानसमाश्रयम् ।
 स्वप्रभंशाश्रयकृतं त्रिन्साष्टुभसमन्वितम् ॥ ३६६ ॥
 गुरुप्रायाक्षरकृतं करुणाश्रुतिजातिकम् ।
 प्रकृष्टवर्णबहुलं स्थितस्थानं तु तद्भवेत् ॥ ३६७ ॥
 उत्पादनार्थं नृणां तु तथा विडरलोष्वपि ।
 द्विव्यान्वयं तु कर्तव्यं गानं पात्रसमाश्रयम् ॥ ३६८ ॥
 मानुषेष्ववतीर्णेषु मर्त्यस्य स्मरणाश्रयम् ।
 प्रायेण गानं कर्तव्यं द्विव्यस्य स्मरणाश्रयम् ॥ ३६९ ॥
 अस्यैव दुःखविषयं शोकचिन्ताविनाशजम् ।
 प्रमाणागानं कर्तव्यं शोकावस्थान्तराश्रयम् ॥ ४०० ॥
 ध्रुवाणां हि विधानस्य ख्याश्रयस्य विशेषतः ।
 यथा प्रयोगः कर्तव्यस्तस्य मे सन्निबोधत ॥ ४०१ ॥
 स्थापिते भाण्डविन्यासे त्रिसाम्नि परिकीर्तिते
 आश्रावणाद्यं कर्तव्यं बहिर्गीतप्रयोगजम् ।
 प्रयुज्य य बहिर्गीतं पूर्वरङ्गं प्रयोजयेत् ॥ ४०२ ॥
 पूर्वरङ्गे प्रयुज्ये तु नाट्याचार्यसमाश्रये ।
 ध्रुवा तत्र प्रयोक्तव्या प्रकृतीनां प्रवेशजा ॥ ४०३ ॥
 गत्याश्रयेण नाट्यज्ञैः पादैरनुगतैस्तथा ।
 परिष्कमेण रङ्गस्य गानेनार्थवशेन य ॥ ४०४ ॥
 परिवर्ताः प्रयोक्तव्याः पादैरनुगतैरथ ।
 ध्रुवा तत्र प्रयोक्तव्या देवताभिर्युता बुधैः ॥ ४०५ ॥
 तत्र पाताः प्रयोक्तव्या ओकविंशतिरेव य ।
 त्र! यश्वा वा यतुरश्वा वा ध्रुवा नाट्ये प्रयोगतः ॥ ४०६ ॥
 त्रिकलं पादपतनं त्र! यश्वायास्तु विधीयते ।
 यतुष्कलं तु पतनं यतुरश्वागतं भवेत् ॥ ४०७ ॥
 उत्तमे यतुरश्वा य त्र! यश्वा यैव तु मध्यमे ।

ત્ર! યશ્રં નર્કુટકં ચૈવ હ્યધમેષુ પ્રયોજયેત્ ॥ ૪૦૮ ॥

વિધિઃ સ્વસ્થગતો હ્યૈષ ભવેચ્ચારણાપાતને ।

સમ્ભ્રમોત્પાતરોષેષુ કલાર્ધકલમિષ્યતે ॥ ૪૦૯ ॥

ત્રિકલદ્વિકલલૈકકલાશ્ચતુષ્કલા યત્ર પાદવિન્યાસાઃ ।

તત્ર ચ સામ્યં કાર્યં ભાણેન સમં ચ ગાનેન ॥ ૪૧૦ ॥

ન હ્યેકકલા દ્વિકલા ધ્રુવાવિરામા ભવન્તિ ગાનવિધૌ ।

તસ્માન્ સામ્યં કાર્યં ભાણેન સમં ચ ગાનેન ॥ ૪૧૧ ॥

યે પૂર્વોક્તા ભાવાઃ સ્થિતાશ્રયા વા દતાશ્રયા વાપિ ।

તેષાં પાતનિપાતં જ્ઞાત્વા સમ્યગ્બુધૈઃ કાર્યમ્ ॥ ૪૧૨ ॥

અપટાક્ષેપકૃતા ચેદાત્યયિકા હર્ષરાગશોકાદ્યાઃ ।

વિચ્છેદસ્તત્ર સમઃ કાર્યસ્તઙ્ગૈઃ પ્રવેશે તુ ॥ ૪૧૩ ॥

એવમેતે બુધૈર્જ્ઞયાઃ પ્રયોગપરિવર્તકાઃ ।

અતઃ પરં પ્રવક્ષ્યામિ ભાણગ્રહવિજલ્પનમ્ ॥ ૪૧૪ ॥

અભાણમેવ ગાનસ્ય પરિવર્તં પ્રયોજયેત્ ।

ચતુર્થે પરિવર્તે તુ તસ્ય ભાણગ્રહો ભવેત્ ॥ ૪૧૫ ॥

સન્નિપાતગ્રહાઃ કાશ્ચિત્કાશ્ચિદ્વૈ તર્જનીગ્રહાઃ ।

તથાડડકાશગ્રહાઃ કાશ્ચિત્ ધ્રુવા ગાને ભવન્તિ હિ ॥ ૪૧૬ ॥

ધ્રુવાયાસ્તુ ગ્રહો યસ્માત્કલાકાલલયાન્વિતઃ ।

સ તુ ભાણેન યોક્તવ્યસ્તજ્ઞૈર્ગતિપરિક્રમે ॥ ૪૧૭ ॥

શીર્ષકોદ્ધતયોશ્ચૈવ પ્રદેશિન્યા ગ્રહો ભવેત્ ।

વિલમ્બિતાસ્થિતાયોગે સન્નિપાતે તૃતીયકે ॥ ૪૧૮ ॥

નર્કુટસ્થાહિતાયાં ચ પ્રાસાદિકયાસ્તથૈવ ચ ।

સન્નિપાતગ્રહઃ કાર્યો દ્રુતાયાશ્ચોચ્ચકે ગ્રહઃ ॥ ૪૧૯ ॥

નૈષ્કામિક્યનુબન્ધાનાં ગ્રહે ગાનસમો ભવેત્ ।

નત્પસૌ પરિવર્તસ્તુ કાયઙ્ક ગાને પ્રયોક્તૃભિઃ ॥ ૪૨૦ ॥

નર્કુટસ્થાપિ ચત્વારો ગ્રહાઃ કાર્યાઃ પ્રયોક્તૃભિઃ ।

સન્નિપાતશ્ચ શમ્યા ચ તાલશ્ચાકાશજસ્તથા ॥ ૪૨૧ ॥

सम्प्रमावेगदर्शेषु प्रवेशा ये भवन्ति हि ।
 ग्रीहो गानसमस्तत्र सोद्भात्यः सम्प्रकीर्तिताः ॥ ४२२ ॥
 भूषणवासःपतने वैकल्ये विस्मृते परिश्रान्ते ।
 द्रोषाच्छादनहेतोरुद्धात्यः सम्प्रयोज्यस्तु ॥ ४२३ ॥
 अयं प्रयोक्तृभिः कार्यं ध्रुवाणां सम्प्रवेशनम् ।
 यथास्थानाश्रयोपेतं यथानृत्तकृतं तथा ॥ ४२४ ॥
 यथावर्णादृते चित्रं न शोभोत्पादनं भवेत् ।
 अयमेव विना गानं नाट्यं रागं न गच्छति ॥ ४२५ ॥
 पूर्वर्गविधाने तु कर्तव्यो रागजो विधिः ।
 देवपूजाधिकारस्तु तत्र सम्प्रकीर्तितः ॥ ४२६ ॥
 ततश्च काव्यबन्धेषु नानाभावसमाश्रयम् ।
 ग्रामद्वयं तु कर्तव्यं यथासाधारणश्रयम् ॥ ४२७ ॥
 भुजे तु मध्यमग्रामः षड्जः प्रतिभुजे भवेत् ।
 साधारितस्तथा गर्भे विमर्शो यैव पञ्चमम् ॥ ४२८ ॥
 कौशिकं च तथा कार्यं गानं निर्वहणे बुधैः ।
 सन्निवृत्ताश्रयं यैव रसभावसमन्वितम् ॥ ४२९ ॥
 तथा रसकृता नित्यं ध्रुवाः प्रकरणारिताः ।
 नक्षत्राणीव गगनं नाट्यमुद्योतयन्ति ताः ॥ ४३० ॥
 मागधी प्रथमा गीतिस्तथा यैवार्धमागधी ।
 सम्भाविता तृतीया स्यात्पृथुला च तथा परा ॥ ४३१ ॥
 त्रिनिवृत्त्या पदानां तु मागधी समुदाहृता ।
 चित्रैर्धमागधी यैव द्विनिवृत्तपदाश्रया ॥ ४३२ ॥
 वृत्तौ सम्भावितो प्रायो लघुवाधाक्षरान्विता ।
 पृथुला दक्षिणे तु स्यात् गुरुवाधाक्षरान्विता ॥ ४३३ ॥
 गानयोगे यतस्तु योज्याः सर्वत्र गायनैः ।
 यथाक्षरकृता ज्येष्ठाः प्रयोज्यास्ते ध्रुवास्वपि ॥ ४३४ ॥
 पूर्णस्वरं याऽथ विचित्रवर्णं
 त्रिस्थानशोभि त्रिलयं त्रिमार्गम्

રક્તં સમં શ્વક્ષણમલકૃતં ચ ।
સુખં પ્રશસ્તં મધુરં ચ ગાનમ્ ॥ ૪૩૫ ॥

ગીતે પ્રયત્નં પ્રથમસ્તુ કાર્યઃ
શય્યાં હિ નાટ્યસ્ય વદન્તિ ગીતમ્
ગીતેઽપિ વાદ્યેઽપિ ચ સમ્પ્રયુક્તે ।
નાટ્યપ્રયોગો ન વિપત્તિમેતિ ॥ ૪૩૬ ॥

એતદુક્તં મયા સમ્યગ્ધ્રુવાણાં લક્ષણં મહત્ ।
અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ ગાતૃવાદકયોર્ગુણાન્ ॥ ૪૩૭ ॥

ઇતિ ભરતીયે નાટ્યશાસ્ત્રે ધ્રુવાવિધાનો નામ દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ।

Natya Shastra Chapter 32

pdf was typeset on June 1, 2025

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

